

„Eliberează-te de prejudecăți!”

Ediția a II-a

Ghid pentru elevii de liceu privind discriminarea

ActiveWatch - Agenția de Monitorizare a Presei – este o organizație neguvernamentală, independentă, nonprofit. Activitatea sa a început în 1994, odată cu înființarea departamentului cu același nume în cadrul Așezământului Cultural Academia Cațavencu. Începând cu iunie 2006, Agenția de Monitorizare a Presei a devenit organizație de sine stătătoare, cu personalitate juridică, sub denumirea "ActiveWatch - Agenția de Monitorizare a Presei".

Misiunea noastră

Promovarea libertății și calității în comunicare pentru apărarea drepturilor omului.

Obiectivele noastre

- Presă independentă, responsabilă, profesionistă și transparentă
- Cetățean educat, informat, implicat, activ și puternic
- Guvern responsabil, transparent
- Respectarea drepturilor omului de către societate
- Mecanisme eficiente de comunicare publică (reglementări, bune practici)
- Respect pentru diversitate socială și minorități

Acest ghid este editat în cadrul proiectului "Eliberează-te de prejudecăți!", derulat în cooperare cu Ministerul Educației, Cercetării și Tineretului, Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, Asociația A.R.T.Fusion și finanțat de Uniunea Europeană, prin programul Phare 2005. Proiectul își propune să promoveze toleranța în rândul tinerilor prin conștientizarea fenomenului de rasism, a practicilor de discriminare și să încurajeze promovarea de către cadrele didactice a dezbaterilor despre diversitate și toleranță în cadrul propriilor ore de curs.

Coordonator:

Andreea Chelaru

Experți:

Raluca Sfetcu

Irina Niță

Ruxandra Rădulescu

Editare:

Irina Zamfirescu

Mulțumim doamnei Oana Zăbavă pentru sprijinul acordat.

Publicat: București, Septembrie 2008

Active Watch – Agenția de Monitorizare a Presei

Calea Plevnei, nr. 98, BL. 10C

Sector 1, București

Correspondență: CP 2 OP 67

Tel: +4021-313 40 47

Fax: +4021-637 37 67

E-mail: office@mma.ro

Web: www.mma.ro; www.freeex.ro

Cuprins

Introducere.....	5
▪ O oră de curs.....	5
▪ Concepte.....	6
▪ Grupuri vulnerabile.....	7
▪ Aplicarea discriminării: rasismul.....	8
▪ Câteva soluții.....	12
Capitolul 1: Discriminarea persoanelor cu probleme de sănătate mintală.....	14
▪ Introducere.....	14
▪ Despre ce este vorba, de fapt?.....	15
▪ Scurtă istorie a problemelor de sănătate mintală.....	17
▪ Cum apar stigmatizarea și discriminarea?.....	19
▪ Care este impactul stigmatizării?.....	21
▪ Ce se poate face pentru mai puțină discriminare?.....	22
▪ Ce poți să faci dacă.....	24
▪ De unde puteți afla mai multe?.....	25
Capitolul 2: Discriminarea și orientarea sexuală.....	27
▪ Homosexualitate, transgeneritate, homofobie.....	27
▪ Homosexualitate. Despre ce este vorba, de fapt?.....	29
▪ Întrebări și răspunsuri despre homosexualitate.....	30
▪ Homofobia.....	33
▪ Drepturile LGBT în România.....	36
▪ Stereotipuri și prejudecăți despre homosexualitate.....	37
▪ Ce se poate face?.....	39
Capitolul 3: Discriminarea de gen.....	41
▪ Introducere.....	41
▪ Stereotipuri de gen.....	43
▪ Sugestii pentru abordarea problematicii de gen.....	50
Citate relevante.....	51
Legislație.....	52
▪ Națională.....	52
▪ Internațională.....	54

INTRODUCERE

O oră de curs

Suntem la ora de matematică. Intră profesorul, se așază, deschide catalogul. Are de gând să „asculte” toată ora. Strigă primul elev din catalog. Este un băiat blond. Se duce la tablă și nu reușește să rezolve exercițiul dat de profesor. Profesorul îi dă nota 8.

Este „strigată” următoarea elevă, care, din întâmplare, este cea mai descurcăreață la matematică și este brunetă. Eleva rezolvă într-un minut exercițiul; profesorul dă nota 5.

Următorul elev este roșcat și reușește să rezolve doar o parte din exercițiu; profesorul dă 10.

În acest mod se desfășoară toată ora: indiferent de nivelul de cunoștințe în matematică, profesorul notează elevii blonzi cu note medii, elevii brunetți cu note mici și elevii roșcați cu note mari.

Poate cei care citiți sunteți toți roșcați și va bucurați să luați zece la matematică, dar dacă ați fi toți blonzi sau brunetți? Ați vrea ca profesorul să vă noteze în funcție de culoarea părului, de înălțime sau de voce?

Părul, vocea, înălțimea nu au nici o relevanță când ne referim la cunoștințe despre matematică, când ne referim la trăsături de caracter sau la moralitate. Părțile fizice ale oamenilor nu au absolut nicio relevanță morală.

Închipuiți-vă acum că profesorul dă note în funcție de culoarea pielii, apartenență la o anumită etnie sau grup religios, în funcție de gen sau preferință sexuală.

Cum ar fi o situație în care toate fetele din clasă ar lua note mai mari ca băieții, chiar dacă unele sunt mai slab pregătite, doar fiindcă profesorul consideră ca ele sunt mai serioase sau toți băieții ar lua note mari deoarece profesorul consideră că băieții, în general, sunt mai deștepti decât fetele.

O altă situație ar putea fi cea în care profesorii dau note în funcție de apartenența elevilor la un anumit grup religios: profesorul nu este de acord cu credința catolică, așa că dă note mici catolicilor sau copiilor mormoni sau musulmani sau de orice altă religie ale cărei credințe el nu le îmbrățișează. Un astfel de sistem de notare nu ar putea fi corect din niciun punct de vedere.

Cum profesorul trebuie să își bazeze sistemul de notare pe nivelul de cunoștințe al fiecărui elev în parte la materia respectivă, deci să evalueze în funcție de o chestiune relativă pentru domeniul lui, la fel și oamenii ar trebui să evalueze alți indivizi, relativ la ceea ce caută. Astfel, putem spune că așa cum elevii trebuie evaluați prin prisma cunoștințelor pe care le posedă relative domeniului educației, la fel și oamenii trebuie evaluați prin prisma trăsăturilor relative domeniului care ne interesează.

Dacă domeniul care ne interesează este cel al construcțiilor, de exemplu, o să evaluăm oamenii din punctul de vedere al muncii pe care o vor presta în domeniul construcțiilor și nu din punctul de vedere al ingineriei mecanice sau oricărui alt domeniu, care nu are nicio relevanță pentru interesul nostru.

Se aplică aceleași criterii și când ne referim la evaluarea morală a altor indivizi. Nu putem folosi drept criterii culoarea pielii, etnia, naționalitatea, genul, religia pentru a evalua o altă persoană din punct de vedere moral, fiindcă acele criterii nu sunt relative pentru domeniul moralității. Astfel, nu putem evalua o persoană ca inteligentă sau simpatică doar bazându-ne pe criteriul culorii pielii, să spunem, deoarece culoarea pielii nu spune absolut nimic despre trăsăturile de caracter ale unui individ.

Concepte

Vom prezenta câteva concepte care ne ajută să reflectăm asupra realității noastre și să identificăm unele mentalități și concepții, precum și să privim lumea într-un mod critic, complex. Conceptele expuse mai jos caracterizează comportamentele zilnice, ale noastre sau ale altor persoane, în mod conștient sau nu.

Stereotipurile reprezintă **credeințe** despre caracteristici psihologice și/sau de comportament ale unor categorii de indivizi sau grupuri sociale (de sex, vârstă, etnice, religioase, etc.). Ele nu se bazează pe observarea directă a acelor indivizi, ci pe moduri de gândire arbitrare. Pot fi considerate niște "clișee ale minții noastre", cu rol de "economie a gândirii": în loc de opinii formate prin observație directă și judecată critică, recurgem la scheme simplificatorii, gata formate, învățate în procesul de socializare.

Exemplificăm revenind la cazul orei de matematică. Dacă profesorul consideră constant ca toți copiii cu părul blond merită o anumită notă și că cei cu părul brunet o altă notă, acesta aplică stereotipuri. Deci stereotipul reprezintă viziunea unui individ asupra unui alt individ sau grup de indivizi, însă fără a-i analiza pe aceștia în profunzime. Dacă profesorul a întâlnit 50 de elevi blonzi care sunt medii la matematică, 100 roșcați care sunt buni și 25 de bruneți care nu sunt, atunci el judecă prin prisma acestora. Orice alt copil brunet, roșcat sau blond care va participa la orele lui va fi judecat pe baza stereotipurilor cu care profesorul operează.

Prejudecata reprezintă adoptarea de **raționamente** individuale sau colective legate de o persoană sau un grup de persoane. Este o judecată care nu are o justificare rațională, de cele mai multe ori eronată și peiorativă, adoptată fără cunoașterea directă a faptelor. Are la bază termenul de stereotip, pe care îl include.

Și în cazul conceptului de prejudecată, profesorul nostru ar aplica același raționament. El va da notele elevilor în funcție de imaginea pe care mintea lui a creat-o în ceea ce privește elevii cu diferite culori ale părului. Profesorul nu va sta să asculte ceea ce știe fiecare elev, ci va da notele în funcție de algoritmul pe care l-a creat și pe care și l-a asumat. În cazul nostru, nu personalitatea, efortul, meritele individuale ale elevilor servesc drept criteriu de evaluare a profesorului, ci un atribut precum culoarea părului.

Discriminarea se referă la comportamente ale indivizilor sau la practici ale instituțiilor care sunt bazate pe prejudecăți. Discriminarea presupune un tratament diferit aplicat indivizilor sau grupurilor pe baza

apartenenței lor etnice, rasiale, religioase, sexuale, politice, de clasă, etc. Termenul este folosit pentru a descrie acțiunea unei majorități dominante în raport cu o minoritate dominată și implică un prejudiciu/o daună adusă unei persoane sau grup. De remarcat că în toate societățile democratice orice formă de discriminare este interzisă. Aceasta nu înseamnă însă că în realitate, în acțiunea socială concretă, prevederile constituționale sau legale sunt în întregime respectate. Discriminarea este practică nu numai de indivizi, ci și de instituții: companii, școli, spitale, primării, guvern.

Cazul nostru ilustrează cum funcționează discriminarea: performanța școlară a elevilor este evaluată prin notele acordate în funcție de caracteristici irelevante pentru învățare, precum culoarea părului; din acest motiv, dacă se întâmplă ca un elev să aibă abilitățile necesare, însă nu culoarea părului apreciată de profesor, discriminarea devine cu atât mai clară.

Așadar, stereotipul reprezintă componenta emoțională (credințe), prejudecata componenta cognitivă/de cunoaștere, iar discriminarea componenta acțională a atitudinilor individuale și colective față de alți indivizi și grupuri sociale.

Iată cum un stereotip se poate transforma în prejudecată și apoi în discriminare: suntem învățați de mici, din familie, că „țigarii fură”. Acesta reprezintă un stereotip. Stereotipul se transformă în prejudecată când avem de-a face cu situații concrete. Astfel, tindem să evităm contactul cu romii pe stradă, în mijloacele de transport, în școală, etc. Prejudecata se transformă în discriminare când ia forma unor acțiuni concrete, ce lezează drepturile individuale ale unei categorii sociale. De exemplu, atunci când un patron refuză să angajeze un rom nu pe criteriile profesionale, ci din cauza prejudecății sale că „țigarii fură”.

Grupuri vulnerabile

Când ne întrebăm care sunt grupurile discriminate în societate este dificil să arătăm unul anume pentru că toți indivizii din societate pot fi la un moment dat discriminați. Istoria ne arată că există grupuri care au fost supuse discriminării sub multiple forme: amintiți-vă de sclavia persoanelor de culoare, de indienii din America, aborigenii din Australia, de sclavia romilor în România, de Holocaust.

Deci, grupurile vulnerabile par să coincidă adesea cu minoritățile dintr-o societate. Minoritățile religioase, sexuale, etnice, naționale sunt supuse adesea unor forme de discriminare din partea majorității pentru că

acceptarea și înțelegerea „celuilalt” nu este naturală, ci educată. Astfel, indivizii din oricare societate trebuie educați în spiritul toleranței și acceptării „celuilalt”.

Așa cum noi găsim pe celălalt în oameni diferiți de noi, alții ne identifică pe noi cu celălalt. Dacă majoritatea judecă minoritățile ca fiind diferite, la fel privesc și acestea majoritatea. Autorii acestui ghid cultivă nevoia și dorința de cunoaștere a celuilalt nu numai pentru ca societatea să funcționeze mai armonios, ci chiar pentru câștigul personal al indivizilor care astfel își pot lărgi și aprofunda cunoașterea și înțelegerea. Credem că refuzul majorității de a integra culturi sau grupuri minoritare este o pierdere pentru societatea în ansamblu, cât și pentru fiecare individ în parte.

Pe lângă aceste aspecte ce țin mai mult de morală, să nu uităm consecințele pe care stereotipurile și prejudecățile le au asupra dezvoltării personalității umane. O persoană care refuză contactul cu o serie de culturi diferite va avea o înțelegere și un orizont al relațiilor sale sociale și interumane mai limitate decât cineva care interacționează frecvent cu oameni și cu valori culturale cât mai diferite de cea proprie.

Tocmai pentru a ajuta la lărgirea și aprofundarea cunoașterii celor ce deschid această ghid, capitolele următoare abordează aspecte ale discriminării câtorva grupuri vulnerabile din România: romii, persoanele cu dizabilități psihice grave, persoanele cu altă orientare sexuală decât cea heterosexuală și femeile.

Aplicarea discriminării: rasismul

Există numeroase definiții ale acestui termen. Toate se bazează pe conceptul central de rasă care are o dimensiune socială și nu biologică, deoarece caracteristicile prin care sunt identificate rasele nu sunt, de regulă, relevante din punct de vedere biologic.

Definiții ale rasismului

Rasismul este, în esență, credința conștientă sau inconștientă în superioritatea unei rase față de alta/altele și, astfel, în dreptul acelei rase de a domina. Este teoria sau ideea potrivit căreia trăsăturile fizice/biologice moștenite determină personalitatea, intelectul și cultura. Rasismul presupune convingerea că, de la natură, anumite rase sunt superioare sau inferioare altora.

Rasismul implică o lipsă de cunoaștere și experiență care generează credințe și atitudini negative. El este întărit de practici sociale, culturale și instituționale care susțin puterea ierarhică a unui grup rasial asupra altuia.

Prin rasism înțelegem mândria în grupul rasial propriu și preferința pentru caracteristicile distinctive ale acelui grup; credința că aceste caracteristici sunt de natură biologică și că astfel sunt transmise

generațiilor viitoare; puternice sentimente negative împotriva altor grupuri care nu împărtășesc aceste caracteristici dublate de imboldul de a le discrimina și de a le exclude de la participarea efectivă în viața comunității.

Prin rasismul albilor înțelegem credința în superioritatea inerentă a persoanelor de origine europeană, superioritate care le dă dreptul tuturor albilor la o poziție dominantă și privilegiată, dublată de credința în inferioritatea tuturor persoanelor de culoarea pielii închisă, în special a celor de origine africană, care justifică subordonarea și exploatarea lor.

Pentru a înțelege rasismul, trebuie să îl deosebim de conceptul de etnocentrism/naționalism. Etnocentrismul presupune că inferioritatea, dizabilitățile și trăsăturile negative ale unei populații sunt determinate cultural, în timp ce, rasismul le presupune fiind înăscute sau determinate biologic.

Rasismul este o ideologie puternic întreținută de structurile economice și politice care funcționează la toate nivelele societății. Rasismul este strâns legat de exploatarea economică și politică, implică generalizări și distorsiuni pentru a-și susține existența, creează un cerc vicios de contra-rasism și, astfel, se auto-perpetuează de la generație la generație. Din acest punct de vedere, rasismul are două aspecte: primul și cel mai evident este dezumanizarea și subjugarea oamenilor din cauza culorii pielii și fizicului lor pentru a le exploata munca; al doilea aspect depășește exploatarea economică și ia forma unei ideologii odioase.

Originea rasismului

Ideologic, rasismul a luat naștere în urma comerțului cu sclavi din secolul al XVIII-lea. Africanii puteau fi cumpărați și vânduți ca niște obiecte și tratați după cum doreau stăpânii lor deoarece erau considerați mai prejos decât ceilalți oameni. În această eră a sclaviei a fost construit un întreg sistem de credințe pentru a demonstra că negri sunt mai puțin inteligenți decât albi, că au creiere mai mici și capacitatea de a efectua doar munci manuale. Mai mult, ei erau priviți ca necivilizați și barbari.

Tipuri de rasism

Rasismul poate exista la mai multe nivele: individual, instituțional și cultural.

La nivel individual

Atitudini, valori și credințe personale despre superioritatea propriei rase.

La nivel instituțional

Practici și legi care cauzează sistematic inegalități rasiale în societate, organizații sau instituții.

La nivel cultural

Tradiții, obiceiuri, valori și norme de comportament social ce promovează propria cultură ca normă și standard în societate.

De asemenea, rasismul poate lua două forme: vizibil și ascuns.

Rasismul vizibil este cel mai familiar, întrucât este ușor detectabil. Ia forma unor acțiuni discriminatorii directe, prin comportament sau pe cale verbală.

Rasismul ascuns este mai subtil, dar cu toate acestea apare mai des decât rasismul evident și poate fi mai ușor de negat.

Combinând nivelele la care există rasismul cu formele pe care acesta le poate lua, rezultă următoarele situații:

Rasismul individual

- *vizibil*: un student arab din Franța care este omorât din ură de rasă de un coleg francez.
- *ascuns*: un elev aparținând etniei majoritare refuză să stea în bancă cu un coleg de altă origine etnică, din cauza etniei sale, motivând însă că nu vede bine la tablă din acel loc.

Rasismul instituțional

- *vizibil*: exterminarea evreilor, romilor, homosexualilor și a persoanelor cu deficiențe psihice în timpul celui de-al Doilea Război Mondial; sclavia negrilor, înrobirea romilor; un club care afișează la intrare un anunț potrivit căruia nu este permis accesul romilor înăuntru; poliția face razii ilegale și abuz de forță în comunitățile de romi (Sărulești, Buhuși, Craiova); primăria amenință că expulzează sau chiar expulzează romii din oraș (București, Tg. Mureș, Piatra Neamț, Deva).

- *ascuns*: în școlile cu majoritatea elevilor romi nu există nici un părinte rom în Consiliul de administrație al școlii; poliția nu intervine în conflictele interetnice în care este atacată o comunitate de romi.

Rasismul cultural

- *vizibil*: prezentarea nerealistă și folosind stereotipuri negative a minorităților în mass-media (ex. arabi teroriști, români hoți).
- *ascuns*: un manual școlar care pune accent doar pe istoria europeană și americană și exclude istoria altor grupuri etnice/culturale.

Formarea rasismului

Un copil nu se naște rasist, ci **rasismul este un fenomen social care se învață prin familie, educație, religie, legislație și mass-media**. Este greu să crești într-o societate fără să îi adopți părerile, convingerile și tendințele.

Consecințele rasismului

Rasismul are consecințe negative atât asupra grupului minoritar care suferă de pe urma lui, cât și asupra grupului majoritar care îl perpetuează.

Consecințele supra grupului minoritar

- încredere scăzută în sine;
- rasism internalizat (acceptarea mitului de inferioritate rasială);
- acces restrâns la resursele necesare și dorite;
- ură de sine, respingerea identității de origine, ruptură între eul individual și eul de reprezentare socială;
- decalaj social;
- autoexcludere, izolare;
- acces restrâns la resursele de dezvoltare individuală și colectivă: economice, educaționale, de sănătate, locuințe, locuri de muncă, etc;
- atitudini similare (de superioritate rasială) a victimelor rasismului față de populația majoritară, ca reacție la rasismul majoritar;
- libertate restrânsă;
- segregare;

- genocid.

Consecințele asupra grupului majoritar

- ignoranță continuă și izolare față de alții;
- împiedicarea dezvoltării morale;
- presiune de a menține starea de fapt actuală;
- blocarea dezvoltării societății multiculturale și a statului de drept;
- perpetuarea conformismului de grup, care limitează dezvoltarea individuală și intelectuală și împiedică relațiile autentice.

Consecințele asupra relațiilor dintre cele două grupuri

- neîncredere și ură (în unele cazuri reciprocă);
- conflicte și segregare (separare).

Perpetuarea rasismului se face prin:

- politica de stat – statul duce o politică prin care diferențiază membri statului respectiv pe criterii rasiale sau etnice, promovează inegalități sau acționează violent împotriva grupurilor rasiale sau etnice minoritare;
- mijloacele de comunicare în masă, care de cele mai multe ori sunt formatoare de opinie – transmit mesaje care incită la ură rasială; nu prezintă opiniile minorităților naționale;
- relațiile individuale – atunci când un individ consideră că o rasă diferită de a sa este inferioară, împărtășind și argumentând subiectiv convingerea sa în relație cu alți indivizi; asocierea exclusivă cu indivizi sau grupuri care au valori și credințe similare, limitând astfel contactele cu alte grupuri.

Câteva soluții

La nivel individual

- Indivizii să își atragă atenția unul altuia pentru recunoașterea și contracararea practicilor și credințelor rasiste;
- Indivizii aparținând populației majoritare să ia parte la instruirii privind diversitatea și să se alăture indivizilor minoritari în eforturile de combatere a rasismului;
- Indivizii să se lase cât mai puțin influențați de modelul social / mental moștenit, așadar să exerseze flexibilitatea și deschiderea permanentă la nou;

- Indivizii să ia atitudine publică pentru combaterea rasismului;
- Indivizii să se informeze permanent despre alteritate, rasism etc.;
- Indivizii să își facă prieteni și cunoștințe din medii culturale diferite.

La nivel instituțional

- Participarea deplină a minorităților la viața politică;
- Includerea valorilor și perspectivelor diferitelor etnii în manualele școlare;
- Aplicarea de legi și strategii care să faciliteze accesul la învățământul superior celor care de generații nu au avut această posibilitate;
- Legislație și politici publice de combatere a rasismului și de promovare a multiculturalismului la toate nivelele societății;
- Legislație și politici publice de garantare și susținere a deplinei respectări a drepturilor civice ale minorităților: drepturi sociale, economice, culturale, politice etc.;
- Adoptarea de legi și aplicarea de măsuri afirmative (discriminare pozitivă) care să faciliteze accesul la învățământ, pe piața muncii, în viața politică, la resurse economice pentru persoanele aparținând grupurilor discriminate.

La nivel cultural

- Un sistem de mass-media care să prezinte minoritățile într-o lumină reală în loc de una negativă și încărcată de stereotipuri;
- Un învățământ multicultural;
- Sărbătorirea publică și integrarea în societate a diferitelor tradiții culturale.

Capitolul 1

DISCRIMINAREA PERSOANELOR CU PROBLEME DE SĂNĂTATE MINTALĂ

De Raluca Sfetcu

Introducere

Oricine are din când în când momente în care se simte trist, neliniștit (anxios) sau confuz. Când astfel de trăiri devin atât de intense încât o persoană are dificultăți în a-și desfășura activitățile zilnice, atunci se consideră că acea persoană experimentează probleme de sănătate mintală.

Anxietatea ocazională, stresul sau depresia ne sunt familiare tuturor. În general, însă, ne revenim "la normal" destul de rapid. Pentru anumite persoane însă, aceste stări pot fi neobișnuit de intense sau îndelungate. Ele pot afecta serios abilitatea acestora de a face față cerințelor vieții de zi cu zi. Ei pot să experimenteze, de asemenea, schimbări de dispoziție extreme, un sentiment de persecuție sau să audă voci pe care nimeni altcineva nu le aude.

Ca și problemele de sănătate fizică, cele de sănătate mintală pot să fie ușoare și, așadar, mai ușor de tratat sau pot să fie mai serioase și să necesite o perioadă mai mare de tratament. Sunt multe tipuri de probleme de sănătate mintală. Majoritatea celor afectați se recuperează dacă beneficiază de un tratament corect și de sprijin social adecvat.

Problemele de sănătate mintală pot afecta pe oricine, indiferent de statutul economic și social, de nivelul inteligenței, de numărul de prieteni sau de modul în care arată. O statistică a Organizației Mondiale a Sănătății indică faptul că 1 din 4 persoane pot fi afectate de o problemă de sănătate mintală pe parcursul vieții sale. Practic, asta înseamnă că fiecare dintre noi cunoaște pe cineva care la un moment dat a avut/are/va avea o problemă de sănătate mintală (de diverse intensități). Experiența unei probleme de sănătate mintală poate să fie foarte îngrijorătoare și supărătoare atât pentru persoana care are o astfel de problemă cât și pentru familia și prietenii acesteia. Aceste dificultăți pot fi depășite mai ușor dacă persoana afectată de o problemă de sănătate mintală și apropiații acesteia sunt ajutați și sprijiniți în procesul de recuperare.

Cu toate acestea, persoanele care suferă de probleme de sănătate mintală sunt foarte adesea stigmatizate și/sau discriminate la nivel de societate, fapt care le diminuează – de fapt – șansele la o recuperare rapidă.

Stigmatizarea persoanelor cu probleme de sănătate mintală reprezintă o "a doua boală" la care aceștia trebuie să facă față, pe lângă cea de sănătate mintală pe care o au deja. Aceasta "a doua suferință" la care trebuie să facă față este reprezentată de opinia celor din jur despre problema lor de sănătate mintală, aceasta fiind adesea departe de adevăr. Opiniile eronate despre ceea ce înseamnă o problemă de sănătate mintală au la bază o slabă informare despre acest subiect și reprezintă o preluare, ca atare, a unor mituri frecvent vehiculate în jurul nostru.

Despre ce este vorba, de fapt?

Mituri și adevăruri despre sănătate mintală

Mit: Persoanele cu tulburări psihice nu vor mai fi niciodată normale.

Adevăr: Tulburările de sănătate mintală sunt tratabile și uneori complet vindecabile. Cu tratamentele actuale (medicație și intervenții psihosociale) persoanele cu tulburări psihice se pot integra într-o viață normală (activitate profesională, viață socială, familială etc.).

Mit: Persoanele cu tulburări psihice sunt violente și periculoase.

Adevăr: Studiile arată că persoanele cu tulburări psihice nu sunt mai periculoase decât persoanele sănătoase din aceeași populație. Potrivit jurnalului *The Guardian* (1999) "sunteți de 20 de ori mai expus riscului de a fi omorât de o persoană normală decât de o persoană bolnavă psihic".

Mit: Persoanele cu tulburări psihice ar trebui izolate de societate în spitale-azil.

Adevăr: Cercetările au demonstrat că tratarea acestor persoane în comunitate, reinsertia familială și socio-profesională influențează favorabil evoluția clinică a tulburării și ameliorează viața individuală în sensul creșterii calității vieții.

Ce înseamnă sănătate mintală?

Sănătatea mintală este starea de bine pe care o simte fiecare individ și care îi permite acestuia să-și pună în valoare potențialul, să facă față stresului cotidian, să fie eficient la locul de muncă sau să poată învăța cu spor.

Ce sunt problemele de sănătate mintală?

Termenul probleme de sănătate mintală acoperă o gamă largă de probleme (emoționale, comportamentale, sociale) care afectează capacitatea unei persoane de a face față vieții de zi cu zi. Oricine poate avea probleme de sănătate mintală, indiferent de vârstă sau statut social.

Ce sunt problemele severe de sănătate mintală?

Unele probleme de sănătate mintală pot avea un impact mai mare asupra vieții unei persoane, având efecte de lungă durată – uneori chiar pe tot parcursul vieții. Din această categorie fac parte schizofrenia, tulburarea bipolară (maniaco-depresivă), Alzheimer și demența.

Ce este reabilitarea psihosocială?

Reabilitarea psihosocială presupune un proces terapeutic de implicare și de responsabilizare a pacientului în cadrul sau social, în așa fel încât acesta să-și poată recâștiga drepturile și capacitățile, prin:

- posibilitatea de a avea o locuință proprie, mai mult sau mai puțin protejată, în funcție de nevoi, dar care să se constituie într-un spațiu privat;
- posibilitatea de a participa la producerea de bunuri;
- posibilitatea de a avea acces la rețeaua de suport social (Saraceno, 1995).

Cum recunoaștem dacă o persoană are probleme de sănătate mintală sau are nevoie de ajutor

- nu găsește plăcere în viață,
- are sentimente de vină extremă,
- plânge mult fără un motiv anume,
- se izolează de alți oameni,
- trăiește senzații puternice de anxietate, teamă sau panică,
- are schimbări mari de dispoziție,
- își schimbă programul de somn sau obiceiurile alimentare,
- are un nivel scăzut de energie,
- își pierde interesul pentru activități plăcute sau hobby-uri,
- are prea multă energie și dificultate în a se concentra sau a urmări un plan,
- trăiește o senzație de iritare sau furie,
- aude voci sau vede lucruri pe care alți oameni nu le aud/vad,
- crede ca alți oameni complotază împotriva ei.

Scurtă istorie a problemelor de sănătate mintală

De-a lungul timpului, persoanele care sufereau de probleme de sănătate mintală au fost supuse la tratamente inimaginabil de violente, fiind pentru foarte mult timp temute, repudiate și excluse. Până în secolul XIX problemele psihice nici măcar nu au fost considerate probleme de sănătate, comportamentele bizare ale persoanelor cu probleme de sănătate mintală fiind puse pe seama vrăjitoriei sau a posedării de spirite rele. În consecință, aceste persoane erau izgonite din cetăți ('duși cu pluta' la propriu), închise sau ucise. În prezent există tratamente eficiente pentru persoanele care au probleme de sănătate mintală, izolarea acestora nemaifiind necesară.

Evul mediu

Primele așezăminte speciale pentru bolnavi psihici sunt semnalate în secolul al XII-lea în califatele arabe din Damasc, Cairo și Granada. În anul 1377 se înființează la Londra renumitul "Bethlehem Royal Hospital" (Bedlam), cel mai vechi spital european pentru bolnavi psihici, care a funcționat până în anul 1948. Bolnavii agitați sau agresivi mai erau închiși în colivii de lemn sau erau duși în afara porților orașului. În perioada târzie a evului mediu (secolele XV - XVII), sub influența Inchiziției, bolnavii psihici sunt considerați "posedați de diavoli". Ca tratament se aplica exorcismul sau tortura, iar femeile – bănuite de vrajitorie – erau arse pe rug.

Secolele XVII - XIX

În sec. XVII – XVIII persoanele cu probleme de sănătate mintală erau depozitate în așa numitele "case" pentru bolnavii mintali (în Paris "*Hôpital Général*", în Anglia "*Workhouses*", în Germania "*Zuchthäuser*"). De cele mai multe ori, acestea semănau mai mult a închisori decât a spitale, bolnavii fiind imobilizați în lanțuri, împreună cu vagabonzi, prostituate, invalizi și delicvenți. Aceștia nu primeau nici un fel de îngrijire medicală, principala preocupare fiind aceea de a îi ascunde de societate.

Începând cu secolul al XVII-lea alienarea mintală începe să fie studiată din punct de vedere medical. În 1758, medicul englez William Battie scrie un "Tratat asupra nebuniei" și propune ca bolnavii mintali să fie internați în aziluri. În 1793 are loc un eveniment cheie pentru umanizarea tratamentului bolnavilor psihici când, la Paris, medicul Philippe Pinel - "eliberează alienații mintali din lanțuri".

În multe aziluri continuă totuși aplicarea unor mijloace adesea violente, cum ar fi: dușurile reci, tratarea cu substanțe vomitive sau purgative, aplicarea de comprese cu muștar și chiar electrocutări. Bolnavii agitați erau legați sau strânși în "cămașă de forță".

Secolul XX

Descoperirea unor substanțe noi (clorpromazina, litiu) pentru tratarea bolilor psihice a revoluționat tratamentul unor tulburări cum ar fi schizofrenia sau tulburarea maniaco-depresivă. Aceste substanțe, împreună cu dezvoltarea psihologiei și a psihoterapiei, fac posibilă tratarea adecvată a problemelor de sănătate mintală. Pentru majoritatea pacienților, în zilele noastre, nu mai este necesară o internare de luni sau ani în spitale de psihiatrie. Cu suport social din partea prietenilor și a familiilor și îngrijiri adecvate, aceștia pot ajunge să trăiască o viață independentă în mijlocul comunității.

Dezvoltarea psihiatriei în România

În România, primele așezăminte spitalicești ("*bolnițe*") au apărut pe lângă biserici sau mănăstiri, unde uneori se găsea o icoană "făcătoare de minuni", ca la biserica "Sf. Spiridon" din Iași. În aceste bolnițe nu se putea vorbi de o îngrijire medicală propriu zisă, preoții sau călugării foloseau leacuri tradiționale ("băbești") făcute din plante, sub formă de fierturi și unsori, alături de rugăciuni, slujbe și arderea unor esențe mirositoare. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, la Mănăstirea Neamț se înființează o "bolniță" pentru bătrâni. În 1843, se amenajează aici un ospiciu pentru bolnavi "*lipsiți de minte și chinuți de duhuri rele*".

În București, pe lângă biserica "Mărcuța", se înființează în 1813 un lazaret pentru bolnavi de ciumă, care putea adăposti 30-40 de bolnavi. În 1829 devine sediul unui ospiciu pentru alienați mintal, care funcționează până în 1924. Poetul Mihai Eminescu a fost îngrijit din noiembrie 1886 la Mănăstirea Neamț, iar pe data de 3 februarie 1889 moare în ospiciul de la Mărcuța.

În anul 1838, Eforia Spitalelor Civile înființează un ospiciu pentru bolnavi psihic la Schitul Malamuci de lângă comuna Malamuc (județul Prahova), la ca. 40 km nord de București. Așezământul era numit și "Balamuci", de unde cuvântul "*balamuc*", devenit sinonim cu "*casă de nebuni*". Atât la Mărcuța, cât și la Malamuci, bolnavii erau vizitați la intervale diferite de medici, însă, în afară de îngrijire, nu se putea vorbi de un tratament medical.

Tratamentul bolilor psihice

Tratamentul psihiatric s-a modificat în mod esențial în ultimile decenii. În trecut, pacienții psihici erau spitalizați pe timp îndelungat, de luni și ani. În prezent, durata unei spitalizări - când este necesară - nu depășește câteva săptămâni, majoritatea bolnavilor fiind tratați ambulator. Uneori internarea într-un serviciu psihiatric de specialitate se efectuează împotriva voinței bolnavului, când sunt lipsiți de discernământ, din motive de siguranță pentru starea lui de sănătate și în cazurile când reprezintă un pericol pentru societate. Internarea forțată este reglementată pe baza legislației existente în fiecare țară. Multe boli psihice beneficiază în prezent de o terapie eficientă. Cu toate acestea, de multe ori persoanele care au probleme de sănătate mintală sunt stigmatizate și discriminate.

Cum apar stigmatizarea și discriminarea?

Stigmatizarea reprezintă un proces complex care are la bază 4 etape :

- identificarea și etichetarea diferențelor,
- asocierea diferențelor cu atribute negative (stigmatizarea),
- separarea lui "lor" de "noi" (excluderea socială),
- pierderea statutului și discriminarea.

De multe ori, pe lângă aceste etape ale procesului de stigmatizare apare un fenomen secundar – autostigmatizarea. *Autostigmatizarea* se referă la modul în care persoanele care au probleme de sănătate mintală ajung să se perceapă pe sine și șansele lor de integrare și funcționare în societate.

Etapa 1 - Identificarea și etichetarea diferențelor

În viața de zi cu zi, ne folosim adesea de categorii în care îi plasăm pe cei din jurul nostru, astfel încât fiecare dintre noi are cel puțin câteva categorii la care se raportează: familie, prieteni, vecini, colegi de școală, etc. De multe ori acestea se formează pe baza unor reguli simple, uneori chiar pe baza unui singur criteriu (ex. zona în care locuim – pentru vecini), ceea ce ne ușurează foarte mult viața, putând să luăm decizii mai rapide.

Alte exemple de criterii pe baza cărora punem oamenii în categorii pot fi: preferințele muzicale ale unei persoane, culoarea pielii acesteia, etnia, echipa de fotbal favorită sau interacțiunea cu un profesionist de sănătate mintală (ex. psihiatru, psiholog, etc.). E foarte ușor apoi să găsim o etichetă pentru aceste persoane: punker/manelist/rocker, alb/negru, tigan/român, rapidist/stelist, nebun/normal sunt doar câteva variante.

Etapa 2 – Asocierea diferențelor cu atribute negative

Odată ce avem o serie de categorii precum și etichete asociate acestora, următoarea etapă constă în adaugarea de sens acestor etichete. Mai exact, încercăm să stabilim ce înseamnă pentru noi ca o persoană face parte din categoria "prieteni" (persoana de încredere, care ne oferă suport, alături de care ne petrecem timpul liber) sau "nebuni" (persoană violentă, mai puțin inteligentă, în care nu poți să ai încredere, etc). În funcție de aceste atribute asociate unei etichete verbale ne vom decide comportamentul față de o anumită categorie.

Etapa 3 – Separarea lui „noi” de „ei”

Odată ce avem categorii definite și etichetate ne este ușor să ne poziționăm față de orice persoana despre care știm că face parte dintr-o anumită categorie. Astfel vom încerca să fim mai aproape de persoanele care ne sunt asemănătoare și să stăm cât mai departe de cele care sunt foarte diferite de noi. Atunci când avem de-a face cu o categorie etichetată negativ (ex. "tigani", "nebuni"), apare credința că "ei" sunt fundamental diferiți față de "noi". În consecință, dorința de a intra în contact cu persoane din această categorie este aproape inexistentă.

Etapa 4 – Pierderea statutului și discriminarea

Într-o ultimă etapă apar comportamentele discriminatorii și pierderea statutului. Acest tip de comportamente reprezintă acțiuni reactive față de un grup cu caracteristici nedorite, pe care îl identificăm ca fiind total diferit de grupul cu care ne identificăm și care ne produce puternice reacții emoționale negative.

Discriminare directă

Discriminarea directă are loc atunci când o persoană refuză unei alte persoane un drept sau îi limitează acesteia accesul la informații, servicii, accesarea unor drepturi pe baza apartenenței la o anumită categorie. Persoanele cu probleme de sănătate mintală sunt adesea discriminate, în unele cazuri chiar de familie sau prieteni.

Exemple:

- refuzul proprietarilor de apartamente de a închiria unei persoane cu probleme de sănătate mintală,
- concedierea unui angajat sau forțarea acestuia să demisioneze, atunci când se află că are o problemă de sănătate mintală, indiferent de performanțele acestuia la locul de muncă,

- refuzul de a angaja o persoană cu probleme de sănătate mintală,
- dezmoștenirea unui membru al familiei din cauza problemei de sănătate mintală

Discriminarea structurală

Discriminarea structurală are loc atunci când refuzarea unui drept al unei persoane nu este una directă, ci este un efect al modului în care sistemele sociale sunt organizate.

Exemple:

- 1. Insuficiente fonduri sunt alocate pentru întreținerea facilităților de sănătate mintală sau pentru tratamentul persoanelor cu probleme de sănătate mintală ceea ce conduce la discriminarea persoanelor cu probleme de sănătate mintală față de alte patologii.
- 2. Mai puține fonduri alocate pentru cercetarea schizofreniei datorită faptului că aceasta este o boală stigmatizată determină o mai slabă cunoaștere a patologiei și șanse mai scăzute de a beneficia de un tratament de ultima oră în rândul persoanelor cu schizofrenie.

Care este impactul stigmatizării asupra persoanelor?

Pentru o persoană care are probleme de sănătate mintală, consecințele stigmatizării pot fi dezastruoase, în unele cazuri fiind mai rău decât boala în sine. Câteva din efectele stigmatizării sunt:

- Încercarea de a pretinde ca totul este în regulă,
- Refuzarea tratamentului,
- Probleme la locul de munca și/sau discriminare,
- Dificultăți în a-și găsi o locuință,
- Riscul de a deveni o victimă a violenței fizice sau a hărțuirii,
- Neacoperirea cheltuielilor generate de boala din asigurarea medicală.

De multe ori persoanele care au o problemă severă de sănătate mintală ajung destul de repede să își piardă statutul social și să aibă un nivel de trai foarte scăzut (uneori la limita sărăciei). Acest lucru se datorează faptului că aceste persoane își pierd destul de repede serviciul pe care îl au și le este foarte greu să își găsească un altul, singura sursă de venit devenind ajutorul social oferit de stat. Doar un mic procent dintre persoanele care au probleme severe de sănătate mintală, în România, dețin o casă, mare parte trăind împreună cu familiile acestora. Pierderea statutului social devine, astfel, o nouă sursă de stigmatizare și discriminare.

Ce se poate face pentru mai puțină discriminare?

La nivel de societate:

După cum am văzut deja, procesul de stigmatizare a persoanelor cu probleme de sănătate mintală se bazează pe 4 elemente: a) existența unor etichete, b) generarea unor stereotipuri în jurul acestor etichete, c) discriminarea persoanelor cu probleme de sănătate mintală și d) internalizarea stigmatizării (auto – stigmatizarea).

La nivelul societății, așadar, se poate dezvolta o linie de acțiune pornind de la fiecare dintre aceste patru elemente, prin:

- *schimbarea conceptelor* (ex. Organizarea unor campanii antistigma, organizarea unor programe de informare/ educare pentru diverse categorii de public, schimbarea atitudinilor, crearea și exprimarea simpatiei);
- *de-construcția stereotipurilor existente despre persoanele cu probleme de sănătate mintală* (ex. promovarea informațiilor provenite din date reale/ cercetări despre persoanele cu probleme de sănătate mintală, descurajarea promovării unor mituri despre boala psihică în mass-media)
- *reducerea cazurilor de discriminare prin schimbarea legilor și a normelor* (ex. Promovarea drepturilor pacienților atât în rândul acestora cât și în rândul celor care oferă servicii pentru aceștia, dezvoltarea unor legi care să asigure oportunități egale pentru și accesul la informații, la educație, la locuri de muncă)
- *reducerea fenomenului de auto – stigmatizare prin creșterea puterii de exprimare și acțiune a persoanelor care au probleme de sănătate mintală* (ex. dezvoltarea unor organizații nonguvernamentale ale beneficiarilor de servicii de sănătate mintală și/ ale familiilor acestora, implicarea beneficiarilor în organizarea serviciilor care le sunt destinate, creșterea abilităților beneficiarilor de a-și dezvoltă și susține ideile în comunitatea din care fac parte și/ sau în raport cu instituții publice).

La nivel individual:

Fiecare dintre noi poate acționa pentru a reduce stigmatizarea și discriminarea persoanelor cu probleme de sănătate mintală, pornind de la aceleași patru elemente prezentate mai sus:

Schimbarea conceptelor

- putem să folosim etichete verbale care fac mai puțin rău persoanelor care au o problemă de sănătate mintală, referindu-ne mai degrabă la problemă decât la persoană (ex. George are o problemă de anxietate / depresie în loc de George este depresiv)
- *putem să utilizăm termeni ca "nebun", "diliu", "schizofren" doar atunci când vrem să facem referințe istorice; aceste cuvinte folosite în viața de zi cu zi contribuie la stigmatizarea persoanelor cu probleme de sănătate (ex. În anii '80 – '90 persoanele cu probleme de sănătate mintală erau etichetate drept "nebuni")*
- putem să îi informăm pe cei din jurul nostru (care nu știu încă) despre răul pe care folosirea unor cuvinte stigmatizatoare îl produce; putem să îi rugăm/ajutăm să găsească cuvinte mai potrivite.

De-construcția stereotipurilor existente despre persoanele care au o problemă de sănătate mintală:

- Putem să ne informăm înainte să promovăm o idee despre persoanele cu probleme de sănătate mintală (ex. persoanele cu probleme de sănătate mintală nu sunt mai violente decât alte persoane)
- putem să promovăm adevăruri despre sănătatea mintală și să nu permitem miturilor să devină o sursă de teamă (ex. problemele de sănătate mintală nu se iau oricât de tare unele persoane s-ar teme de asta)

Reducerea cazurilor de discriminare

- putem să avem prieteni care au probleme de sănătate mintală și îi ajutăm să aibă acces la informații,
- putem să raportăm un caz de discriminare al unei persoane cu problema de sănătate mintală, la care am fost martori,
- putem să reacționăm atunci când persoanele din jurul nostru discriminează o astfel de persoană.

Reducerea fenomenului de auto – stigmatizare

- putem să îi ajutăm pe cei din jurul nostru care au o problemă de sănătate mintală să își exprime opiniile și să reacționeze la discriminare și stigmatizare împotriva persoanelor lor,
- putem să fim alături de prietenii care au o problemă de sănătate mintală și să le arătăm că o problemă de sănătate mintală nu înseamnă automat excludere din societate

In general, ceea ce putem face este să:

- avem grijă de sănătatea noastră mintală și de cea a celor din jurul nostru (să nu creăm surse de stres suplimentar),
- dacă suspectăm că noi sau o persoană apropiată nouă are o problemă de sănătate mintală, să contactăm un specialist,
- să fim alături de cei care trec prin momente dificile,
- să ajutăm la promovarea unor informații corecte.

Știați că ...

În România există 38 de spitale de psihiatrie și 69 secții de psihiatrie în spitale generale care pun la dispoziția celor în nevoie 15.954 de paturi¹...

25% din populația generală are, a avut sau va avea la un moment dat o problemă de sănătate mintală² ...

2% din populația generală are o problemă severă de sănătate mintală³...

Ce poți să faci dacă...

- Q1. Un prieten care are probleme de sănătate mintală începe să doarmă prea mult
- Q2. Un prieten care are o problemă de sănătate mintală nu vrea să iasă în oraș
- Q3. Un prieten care are o problemă de sănătate mintală nu vine la școală regulat
- Q4. Un prieten care are o problemă de sănătate mintală este foarte anxios (temător)
- Q5. Un prieten care are o problemă de sănătate mintală întrerupe comunicarea cu tine
- Q6. Un prieten îți vorbește despre problema sa de sănătate mintală
- Q7. Auzi alți oameni vorbind în termeni negativi despre persoanele care au probleme de sănătate mintală
- Q8. O prietenă îți vorbește despre problema sa de sănătate mintală
- Q9. Observi că un prieten care are o problemă de sănătate mintală își schimbă semnificativ comportamentul (pofte de mâncare, programul de somn, etc.)
- Q10. Observi că un prieten care are o problemă de sănătate mintală nu are aceleași rezultate la școală pe care obișnuia să le aibă

¹ "Unitățile cu paturi pe profile, specialități și medii", 2005, Ministerul Sănătății Publice, Centrul de Calcul și Statistică Sanitară, București.

² Site-ul Organizației Mondiale a Sănătății, <http://www.who.int/whr/2001/chapter2/en/index.html>.

³ Idem.

- A1. Poți să îl încurajezi să iasă din casă pentru a ieși la un film sau la un suc.
- A2. Poți să îl vizitezi acasă și să îi oferi suport prin simpla ta companie, discutând cu el, prin a-i rămâne prieten.
- A3. Poți să îl suni sau să îl vizitezi și să fii înțelegător, empatic și optimist
- A4. Poți să fi constant în încurajările tale fără a-i critica îndoielile
- A5. Poți să fi persistent în a-l suna și a-l vizita pentru a îi arăta că îți pasă de situația lui
- A6. Poți să nu îl judeci și să îl tratezi așa cum ai făcut-o întotdeauna, continuând să fii un sprijin pentru el
- A7. Poți să le explici că persoanele care au probleme de sănătate mintală merită respect și demnitate
- A8. Poți să afli informații despre problemele de sănătate mintală pe site-ul www.mintealor.ro
- A9. Poți să îl încurajezi să îți povestească ceea ce i se întâmplă
- A10. Poți să verifici ce mai face și dacă poți ajuta cu ceva. Îi poate fi de folos și un simplu ajutor la efectuarea temelor.

De unde puteți afla mai multe?

Instituții de stat

Ministerul Sănătății Publice - <http://www.ms.ro/pagina.php?id=110> (legi și reglementari din domeniul sănătății mintale)

Centrul Național de Sănătate Mintală

Spitale de Psihiatrie

Centre de Sănătate Mintală

Domeniul ONG

Liga Română pentru Sănătate Mintală http://www.lrsm.ro/lrsm/bunvenit/p_rom.htm

Centrul de Resurse Juridice <http://www.crj.ro/pledinarie.php>

Fundația Estuar <http://www.estuar.org/>

Asociații profesionale

Asociația de Psihiatrie Socială din România <http://www.apsro.ro/index.html>

Asociația Psihiatrică Română <http://www.e-psihiatrie.ro/index.php?p=about>

Asociația Psihiatrică Timișoara <http://www2.homar.ro/psiho/pages/view/3>

Asociația Psihologilor din România <http://www.apsi.ro/>

Asociații ale beneficiarilor și ale familiilor acestora

Aripi

Orizonturi - <http://orizonturi.org/index.htm>

Inițiative antistigma

<http://www.anti-stigma.ro/>

<http://www.mintealor.ro/>

<http://sanatate-mintala.info/>

<http://www.orizonturiblog.blogspot.com/>

Publicații de specialitate

Revista Psihiatru.ro - <http://psihiatru.pulsmedia.ro/>

Capitolul 2

Discriminarea si orientarea sexuală

De Irina Niță

Homosexualitate, transgeneritate, homofobie

În această secțiune ne propunem:

- ✓ să vă oferim informații despre orientarea sexuală,
- ✓ să discutăm câteva clișee referitoare la homosexualitate și să analizăm felul în care afectează acestea viața acestor persoane,
- ✓ să vă sugerăm că, privind orientarea sexuală drept o simplă caracteristică a ființei umane, puteți manifesta toleranță față de persoanele diferite de voi din acest punct de vedere.

Când vorbim de "problematika gay" ne referim, de obicei, la situația unor categorii diferite de persoane: lesbiene, gay (bărbați), bisexuali/bisexuale și transgender (LGBT). Primele trei categorii (LGB) includ persoanele cu o altă **orientare sexuală** decât majoritatea. Categoria transgender se referă la persoanele care nu respectă imaginea sau comportamentul asociate unui anumit gen și care se deosebesc de majoritate prin **identitatea de gen**.

Orientarea sexuală se referă la atracția emoțională, afectivă și sexuală față de persoane de un anumit gen. Orientarea sexuală este definită, în funcție de sexul persoanelor de care cineva este atras, astfel:

- heterosexuală, atracția față de persoane de sex opus (de la *heteros* = diferit, în greacă);
- homosexuală, atracția față de persoane de același sex (*homo* = același,);
- bisexuală, atracția față de persoane de ambele sexe.

Identitatea de gen este sentimentul individual al masculinității sau feminității proprii. De cele mai multe ori, identitatea de gen este identică cu sexul biologic al cuiva. Alteori însă, identitatea de gen și sexul biologic nu se suprapun, caz în care vorbim de persoane *transgender*. Un exemplu de persoane transgender sunt transsexualii. Aceștia consideră că s-au născut într-un corp "greșit", că identitatea lor de gen nu corespunde sexului atribuit lor la naștere (se descriu adesea ca *o femeie prizonieră într-un corp de bărbat/ un bărbat prizonier într-un corp de femeie*). Travestiții intră și ei sub umbrela transgender, pentru că recurg ocazional la ținuta și comportamentul tradițional rezervate sexului opus; de asemenea, persoanele cu dezvoltare atipică a sistemului reproductiv și sexual pentru că, din punct de vedere morfologic, cromozomial sau hormonal nu se încadrează în limitele caracteristice sexului masculin sau feminin.

Atât persoanele care au o altă orientare sexuală decât majoritatea cât și persoanele *transgender* sunt cunoscute drept "LGBT". Deși diferite între ele, toate aceste persoane se pot confrunta cu o atitudine comună: homofobia. Aceasta din urmă presupune atitudini și sentimente negative adresate deopotrivă persoanelor gay și celor transgender.

Stiați că...

Homosexualitatea, inițial clasificată drept deviație sexuală, a fost scoasă în anul **1973** din catalogul bolilor psihice (DSM-II, Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) de către American Psychological Association.

În 1990 Organizația Mondială a Sănătății a decis, la rândul său, eliminarea homosexualității din clasificarea internațională a bolilor (International Classification of Diseases).

Homosexualitate. Despre ce este vorba, de fapt?

Când aveam 17 ani mi-am dat seama că sunt atrasă de o colegă de clasă. La început am crezut că era doar o fază, așa că n-am vorbit cu nimeni despre asta. Apoi, pe măsură ce m-am învățat cu gândul, am început să vorbesc cu prietenii heterosexuali. N-au fost chiar surprinși, pentru că întotdeauna am fost 'diferită' de celelalte fete. Prietenii erau curioși să știe cum e să fii gay și nu au avut atitudini negative vizibile. Abia după ce am început să simt nevoia de a socializa cu persoane asemănătoare mie, mi-am dat seama că prietenii erau ok cu mine doar atâta vreme cât nu aveam o iubită sau nu aduceam în cercul nostru alte persoane LGBT. Cu timpul am ajuns să mă îndepărtez de ei și, în cele din urmă, am plecat la facultate în alt oraș. Mi-am făcut prieteni noi, care au știut de la început că sunt lesbiană.

Experiența Ioanei, autoarea rândurilor de mai sus, nu a fost marcată de episoade de respingere sau răceală din partea celor apropiați. Alți tineri care își descoperă orientarea sexuală diferită trăiesc cu dificultate această perioadă. Aceștia sunt expuși la reacții de excludere, de neîncredere, uneori de hărțuire și chiar de violență fizică din partea vecinilor, colegilor, prietenilor. Se adresează frecvent pentru consiliere programelor specializate, tineri homosexuali care mărturisesc următoarele⁴:

- *mi s-a spus să mă maturizez sau să merg la psihiatru;*
- *la școală râdeau de mine, făceau glume pe seama mea;*
- *vecinii mă huiduie;*
- *am fost disprețuit, respins;*
- *mi-au spus că sunt anormal;*
- *mi-au spus că sunt nebun;*
- *am fost bătut pe stradă de către niște vecini;*
- *lumea pe drum se leagă de mine;*
- *am fost agresat;*
- *la școală am fost bătut;*
- *am fost agresat, bătut, agresat sexual;*
- *mi-a zis că sunt bolnav și poate că îmi trece dacă mă bate.*

De multe ori amintirile lor despre felul în care au reacționat cei foarte apropiați când au aflat despre orientarea lor sexuală sunt dureroase⁵:

- *nu mai ești copilul meu. Mai bine mureai atunci decât să fii ...";*
- *mama nu a fost de acord și s-a supărat foarte tare;*
- *mama încearcă să-mi găsească o prietenă;*
- *mama mi-a zis să plec de acasă că îi e rușine;*

⁴ Bariere sociale în viața persoanelor LGBT, ACCEPT, București, 2005.

⁵ Idem.

- *tata mi-a tăiat net, telefon - legăturile pe care le aveam;*
- *taică'miu a făcut o criză de nervi;*
- *fratele mai mare mi-a spus că nu sunt pe un drum bun, că homosexualitatea nu este normală;*
- *frate-miu m-a bătut și m-a dat afară din casă;*
- *fratele mai mare consideră că trebuie să mă căsătoresc, că altfel sunt nebună;*
- *nu au fost de acord;*
- *nu mai comunicăm;*
- *părinții m-au internat în spital pentru a mă vindeca;*
- *nici acum nu ne vedem;*
- *nu ne înțelegem;*
- *părinții mi-au arătat adversitate, ură, homofobie.*

Întrebări și răspunsuri despre homosexualitate

Este homosexualitatea o alegere?

Cei mai mulți homosexuali (bărbați/gay și femei/lesbiene) vă vor spune că nu este o alegere, ci, dimpotrivă, un dat. Majoritatea oamenilor se îndrăgostesc pur și simplu de persoane de sex opus. "Când te-ai hotărât să te faci heterosexual?" este, de exemplu, o întrebare lipsită de sens. Ei nu își propun în mod rațional să fie atrași de sexul opus, ci se trezesc că sunt atrași. Tot așa, alți oameni se îndrăgostesc de persoane de același sex. Să presupunem că o persoană heterosexuală, citind aceste rânduri, s-ar hotărî să își schimbe orientarea sexuală. Ce motive ar putea-o convinge **să își aleagă** să-și petreacă restul vieții în relații de cuplu cu persoane de același sex, când nu este atrasă de persoane de sex opus? Cu atât mai mult cu cât homosexualitatea aduce după sine stigmatizare publică, probleme cu rudele, prietenii și colegii. Dacă ar fi vorba de o alegere, atunci multe persoane homosexuale ar alege probabil să fie heterosexuale.

Alte persoane homosexuale spun că au ales să fie astfel; acestea se referă, de obicei, la faptul că au ales să-și trăiască viața fără să își ascundă orientarea sexuală. În general, persoanele LGBT se confruntă cu respingere din partea societății. Din acest motiv se întâmplă frecvent ca persoanele LGBT, homosexualii și bisexualii inclusiv, să încerce într-o primă fază să se poarte ca și când ar fi heterosexuale. "Alegerea" de a fi homosexual se referă la momentul în care o persoană cu această orientare sexuală decide să și-o accepte și să se identifice astfel.

Are homosexualitatea o cauză?

Există mai multe teorii prin care cercetătorii au încercat să explice orientarea sexuală⁶. Fără a avea pretenția de a epuiza toate legăturile de cauzalitate posibile, aceștia au invocat factori biologici, factori culturali-comportamentali, sau un amestec al lor.

American Psychological Association a constatat în această privință:

"Nu există consens între oamenii de știință cu privire la motivele pentru care o persoană dezvoltă o orientare heterosexuală, bisexuală, gay sau lesbiană. Deși multe cercetări au examinat posibile influențe genetice, hormonale, de dezvoltare, sociale și culturale asupra orientării sexuale, rezultatele niciuneia nu a permis savanților să conchidă că orientarea sexuală ar fi determinată de un anume sau de mai mulți factori. Mulți cred că natura și învățarea joacă roluri importante; cei mai mulți oameni nu consideră că își aleg orientarea sexuală.,,

Câți homosexuali există?

Prima cercetare de referință privind ponderea populației LGBT a fost realizată în anii '50 de dr. Alfred Kinsey. Ulterior, toate studiile dedicate acestui subiect au identificat o constanță a prezenței LGBT în orice populație, indiferent de țara în care s-au desfășurat. Conform diverselor cercetări, un procent care variază între 3-10⁷% din orice populație dată reprezintă persoane LGBT⁸.

⁶ Vezi: <http://www.apa.org/topics/orientation.html#whatisnature>

⁷ S. S. et C. L. Janus, The Janus Report on Sexual Behavior, New York, John Wiley & Sons, 1993. Alfred C. Kinsey, *Sexual Behavior in the Human Male*, 1948.

⁸ Vă oferim trei cercetări cu privire la acest subiect ca ilustrare a diferențelor de estimare a ponderii LGBT în populație. Toate trei sunt realizate în Statele Unite.

Centrul Național pentru Statistică și Sănătate din Statele Unite a publicat în 2002 studiul cu titlul *Sexual Behavior and Selected Health Measures: Men and Women 15-44 Years of Age*. Datele au fost extrase din Sondajul Național asupra Creșterii Familiei și se bazează pe 12,571 interviuri cu bărbați și femei cu vârste cuprinse între 15 și 44 ani. Ca răspuns la întrebarea "Vă identificați ca heterosexual, homosexual, bisexual sau altfel?" 90% dintre bărbații cu vârste între 18-44 ani au răspuns că se identifică drept heterosexuali, 2.3% drept homosexuali, 1.8% drept bisexuali, 3.9% se consideră altfel iar 1.8% nu au răspuns la întrebare. Procentele privitoare la femei au fost asemănătoare. Aceste rezultate sunt similare cu datele culese în 1992 de Laumann.

Rezultatele altor studii sunt diferite, de exemplu *Adult Sexual Behavior in 1989: Number of Partners, Frequency of Intercourse and Risk of AIDS*, coordonat de Tom W. Smith pe baza datelor Sondajului Social General și publicat de Institutul Guttmacher în 1991. Conform acestuia, numai 2% dintre bărbații activi din punct de vedere sexual s-au identificat ca exclusiv homosexuali sau bisexuali în anul precedent anchetei și numai 5-6% au raportat că au fost exclusiv homosexuali sau bisexuali de la vârsta de 18 ani.

În 2003, studiul *American Sexual Behavior: Trends, Socio-Demographic Differences, and Risk Behavior*, realizat de National Opinion Research Center din Chicago, arată că în 2002, 3.3% dintre bărbați și 2.6% dintre femei s-au angajat în activități sexuale cu parteneri de același sex în cele 12 luni dinaintea sondajului. Sondajul arată că aceste procente fluctuează în funcție de durata de timp în care are loc această activitate (12 luni vs. 5 ani) și de vârsta respondenților. De pildă, 5.1% dintre bărbați și 3.7 dintre femei cu vârste cuprinse între 30-39 de s-au angajat în sex cu parteneri de același sex în ultimii 5 ani. Această cercetare a luat în calcul și studii premergătoare din anii

Diferențele mari între aceste cifre se explică prin faptul că diverși cercetători au măsurat lucruri diferite, în speță, orientarea sexuală (atrakția față de un sex), comportamentul sexual (practici care implică persoane de același sau de sex diferit⁹) sau identitatea sexuală (modalitatea subiectivă a cuiva de a se identifica).

În cercetarea lui Kinsley din 1948, de pildă, din întregul eșantion, 37% dintre respondenți avuseseră cel puțin o experiență sexuală cu un alt bărbat, 8% avuseseră perioade de minimum 3 ani cu relații exclusiv gay (din adolescență începând) iar 4% avuseseră relații sexuale doar cu bărbați, pe toată durata vieții. Dacă aceiași bărbați din studiul lui Kinsey ar fi fost întrebați dacă sunt homosexuali, probabil că ar fi răspuns „da” numai 4% cu relații gay exclusiv plus o parte din cei care de-a lungul vieții au avut și relații cu femei. Dacă s-ar fi măsurat pur și simplu gradul de atracție fizică față de bărbați, procentul ar fi diferit.

În plus, cercetări diferite operează cu definiții diferite; un studiu poate defini drept homosexual fie un bărbat care se autoidentifică drept homosexual, indiferent de comportamentul său sexual, fie un bărbat care în ultimul an a avut doar relații gay/ sau în ultimii 3 ani doar relații gay/ sau toată viața doar relații gay, fie cineva care în ultimul an a avut cel puțin o relație gay sau cel puțin o relație gay în ultimii 3 ani.

Ce este *coming out*-ul?

“Coming out” este un termen din limba engleză care nu are echivalent în română și se referă la procesul prin care un bărbat homosexual, o femeie lesbiană sau orice persoană bisexuală conștientizează faptul că este atras/ă de persoane de același sex, își identifică orientarea sexuală și o dezvăluie altora.

Putem vorbi atât de un coming out interior, atunci când cineva își conștientizează orientarea sexuală și începe să se autoidentifice ca persoană homosexuală sau bisexuală, cât și de un coming out exterior, când orientarea homosexuală sau bisexuală e făcută publică. Coming out-ul față de ceilalți este un proces continuu, nu unul care se întâmplă o singură dată în viață. Majoritatea homosexualilor sau bisexualilor își dezvăluie orientarea sexuală și altora în următoarea ordine: altor persoane de aceeași orientare sexuală, prietenilor heterosexuali apropiați, rudelor de vârstă apropiată și, în final, părinților. Coming out-ul celor tineri, în măsura în care aceștia sunt dependenți material de părinți și în cazul în care părinții au reacții extreme îi poate pune în situații deosebit de dificile¹⁰.

1990-1997 care indicau că procentul americanilor adulți cu parteneri de același sex sau care se identifică drept homosexuali/bisexuali variază între 1.6 și 6.5% în funcție de definițiile și metodologiile folosite.

⁹ O cercetare mai recentă arată că 20% dintre cei chestionați într-un studiu național din SUA au declarat că au cel puțin o experiență sexuală gay pe parcursul vieții. Vezi Fay, R.F., Turner, C. F., Klassen, A.D., & Gagnon, J.H., 1989, în Prevalence and patterns of same gender sexual contact among men, Science.

¹⁰ Bariere sociale în viața persoanelor LGBT, ACCEPT, București, 2005. Există situații în care părinții i-au alungat de acasă sau i-au izolat de prieteni pe tinerii homosexuali.

Homofobia

(termen creat în 1969 de psihologul american George Weinberg, din cuvintele grecești homos, însemnând „același”, și phobikos, „având frică de sau aversiune pentru”)

Homofobia definește atitudinile și sentimentele negative față de gay și lesbiene, aversiunea față de homosexualitate, în general. Ea include, de asemenea, respingerea persoanelor despre care se crede că ar fi homosexuale și a tuturor lucrurilor asociate cu acestea.

Tipuri de manifestări ale homofobiei:

- discomfort, anxietate, dezgust, aversiune, stinghereală, furie, frică etc. față de gay, bisexuali, lesbiene, persoane transgender sau față de persoane despre care se crede că ar fi de altă orientare sexuală decât majoritatea;
- hărțuire psihică sau fizică, uneori chiar violență, la adresa celor percepuți a fi homosexuali.

Factori și circumstanțe care încurajează homofobia:

- ✓ lipsa informațiilor despre homosexualitate;
- ✓ perpetuarea prejudecăților anti-homosexualitate la nivel „instituțional” (atunci când culte religioase, instituții, companii sprijină explicit sau indirect ideea că „discriminarea persoanelor gay este îndreptățită”);
- ✓ convingerea celor mai mulți că heterosexualitatea este singura orientare sexuală acceptabilă.

Cineva se manifestă homofob dacă ...

- își folosește vocabularul sau expresiile pentru a glumi pe seama homosexualilor sau pentru a-i insulta: limbaj homofob.
- își exprimă nonverbal senzația de discomfort, nesiguranță sau teamă în preajma persoanelor homosexuale de sex masculin sau feminin: homofobie interpersonală.
- crează și promovează practici instituționale care dezavantajează persoanele homosexuale: homofobie instituționalizată.
- folosește homosexualitatea pentru a obține un câștig personal sau financiar, cere să nu fie perceput ca homosexual sau să fie asociat cu persoane homosexuale: homofobie oportunistă.
- tace sau nu are reacție față de un limbaj sau comportament homofob - homofobie pasivă (de evitare).
- atacă verbal sau fizic persoane LGBT: violență homofobă.
- surprinzător, chiar și persoanele homosexuale se pot manifesta homofob, internalizând credințele negative ale societății cu privire la homosexuali: homofobie internalizată.

Stiați că...

Nesiguranța privind orientarea sexuală este una dintre trăsăturile de personalitate asociate cu riscurile de suicid pentru tinerii cu vârste cuprinse între 15-19 ani, conform *Ghidului de prevenire a sinuciderii în școli*, realizat în 2001 de Centrul Organizației Națiunilor Unite de Cercetare și Prevenire a Suicidului și Tulburărilor Mentale în colaborare cu Centrul Național de Cercetare și Prevenire a Suicidului din Suedia. Cercetarea a luat în calcul eșantioane din 115 țări.

Vezi *Guidelines for Suicide Prevention in Schools*, Wasserman, Danuta and Narboni, Véronique, 2001, Institute of Psychosocial Medicine (IPM), <http://ki.se/content/1/c6/05/59/77/Guidelines%20for%20schools%20WHO.pdf>

Există o incidență mai mare a tulburărilor mintale pentru persoanele LGB decât pentru persoanele heterosexuale, arată studii de tip meta-analize. Acest exces se poate explica în termeni de stres de minoritate (engl. *minority stress*): stigma, prejudecățile și discriminarea creează în mediu social ostil și stresant care cauzează tulburări de sănătate mintală.

Vezi *Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence*, Meyer, Ilan H, Psychological Bulletin. 2003 Sep Vol 129(5) 674-697, <http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?artid=2072932>

Un studiu privind comportamentele de risc în rândul tinerilor, realizat în 1995 de Departamentul pentru Educație din Massachusetts în 59 licee selectate aleatoriu, arăta că elevii homosexuali și bisexuali care avuseseră experiențe cu persoane de același sex aveau o probabilitate de patru ori mai mare de a încerca să seucidă decât elevii heterosexuali.

Sursa: Massachusetts Department of Education: Massachusetts Youth Risk Behaviour Survey, 1995, citat de Lesbian&Gay Youth, Care & Counseling, Caitlin Ryan, Donna Futterman, Columbia University Press, New York, 1998, p. 60.

Ce experiențe descurajează homofobia?

Homofobia este mai rar întâlnită la oamenii care au rude, prieteni, colegi, vecini gay sau lesbiene. Atitudinea acestor oameni se schimbă: se dezobișnuiesc să privească pe homosexuali ca aparținând unor comunități închise și artificial definite. Din contră, se obișnuiesc să judece fiecare persoană în parte în funcție de caracteristicile proprii. Ei descoperă diversitatea și recunosc egalitatea de șanse a fiecăruia.

Stiați că...

Autoritatea Națională pentru Tineret, iulie 2007:

45% dintre respondenți n-ar accepta să aibă vecini gay, 60% nu și-ar dori prieteni gay, iar 74% nu ar accepta ca în familia lor să existe persoane gay.

Atitudinea parlamentarilor români față de problematica discriminării și a egalității șanselor, ACCEPT; Institutul pentru Politici Publice, București, iunie 2007:

Aproximativ 71% dintre respondenți nu cred ca o persoană ar trebui să fie discriminată la locul de muncă datorită orientării sale sexuale.

Știați că...

Barometrul de opinie publică. Viața în cuplu, Fundația Soros, mai 2007:

52% dintre români consideră că homosexualii nu ar trebui acceptați în societate ca orice altă persoană.

Drepturile LGBT în România

- Anul 1864, la apariția statului dictaturii lui Carol al II-lea: noul Cod Penal pedepsea cu închisoarea de la 6 luni la 2 ani "actele de inversiune sexuală săvârșite între bărbați sau între femei" român modern prin unirea principatelor Țara Românească și Moldova: Codul Penal nu considera homosexualitatea o infracțiune și nu prevedea pedepse speciale pentru homosexuali.
- Anii 1936-1937, în perioada, dacă provoacă scandal „public”.
- Anul 1948, la începutul perioadei comuniste: România este singurul stat comunist european care a înăspriț pedepsele referitoare la relații între persoane de același sex. Astfel, pedeapsa pentru "inversiune sexuală" a ajuns să fie închisoare de la 2 la 5 ani.
- Anul 1957: continuă aceeași tendință de înăsprire a pedepselor, care ajung acum să fie între 3 și 10 ani (pentru relații homosexuale consimțite). În plus, dispare și rezerva "scandalului public”.
- Anul 1968: Perioada ceaușistă a dus la apariția în Codul Penal a unui articol special (articolul 200) referitor la raporturile sexuale între persoane de același sex. Alineatul 1 al acestui articol prevedea pedeapsa cu închisoare între 1 și 5 ani pentru relațiile sexuale între persoane de același sex.

În anii '90 articolul 200 a fost în continuare aplicat. Persone de orientare homosexuală au fost încarcerate sau reținute în detenție înainte de judecarea cazurilor lor¹¹. Ultimul asemenea caz este cel al Marianeii Cetiner¹², grațiată și eliberată în 1998.

- Anul 1994: s-a constituit prima organizație de apărare a drepturilor persoanelor LGBT. Aceasta și-a propus să promoveze un dialog deschis și rațional despre subiectul complex al relațiilor dintre persoane de același sex.
- Anul 1996: alineatul 1 al Articolului 200 fost modificat astfel încât să incrimineze doar actele homosexuale "săvârșite în public sau dacă au produs scandal public”.
- Ianuarie 2002: a fost abrogat articolul 200 din Codul Penal. În aceeași lună a intrat în vigoare și Legea privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare (L69/2002), lege care precizează explicit "orientarea sexuală" printre criteriile după care cetățenii nu pot fi tratați diferențiat.

¹¹ Scandaluri publice, Orientarea sexuală și legea penală în România, Human Rights Watch, International Gay and Lesbian Human Rights Commission, București, 1998.

¹² Mariana Cetiner a fost condamnată prin Sentința penală nr. 715/1996, emisă de Judecătoria Alba.

Stereotipuri și prejudecăți despre homosexualitate

• *„Persoanele homosexuale sunt obsedate de sex și sunt atrase de toate persoanele de același sex pe care le întâlnesc”.*

Atracția față de o persoană depinde, la gay, ca și la heterosexuali, de un număr de factori, de la cei fizici și psihologici la cei estetici. Homosexualii și bisexualii sunt atrași de persoane de același sex care le plac fizic, cu care se simt compatibili, cu care împărtășesc anumite gusturi, cunoștințe și preferințe, etc. A spune că un bărbat homosexual este atras de orice bărbat echivalează cu a afirma că un bărbat heterosexual este atras de orice femeie – indiferent de felul cum arată, cum se îmbracă, cum se poartă, cum gândește, s.a.m.d.

• *„O femeie devine lesbiană dacă este urâtă sau grasă, pentru că nu o plac bărbații”.*

Ca toate celelalte femei, lesbienele pot avea trăsături fizice diverse (de la frumusețe la urâtenie, de la zveltețe la obezitate, etc.). care însă nu influențează orientarea lor sexuală. Faptul că o femeie este respinsă de bărbați nu este o condiție nici necesară, nici suficientă pentru a deveni lesbiană – există multe femei care sunt respinse fără a fi lesbiene, iar multe lesbiene care nu sunt respinse în nici un fel de bărbați. Argumentul după care unele femei devin lesbiene pentru că nu sunt plăcute de bărbați asumă în mod nejustificat că cineva devine homosexual doar când nu are de ales (nu are cu cine să întrețină relații heterosexuale).

• *„Lesbienele urăsc bărbații”.*

Majoritatea lesbienele nu au sentimente negative față de bărbați, așa cum multe femei heterosexuale sunt critice față de bărbați. Este posibil ca unele lesbiene pot într-adevăr să aibă resentimente față de bărbații care au făcut presiuni asupra lor să aibă relații heterosexuale, dacă este cazul. De asemenea, lesbienele pot găsi că este dificil pentru orice femeie (indiferent de orientarea sexuală) să trăiască independent, fără a intra în relații tradiționale cu un bărbat într-o societate dominată de bărbați.

• *„Toate relațiile homosexuale sunt nereușite și de scurtă durată”.*

Teoretic, relațiile gay au tot atâtea șanse de reușită ori de nereușită ca și relațiile heterosexuale. În practică, însă, relațiile dintre persoane de orientare homo sau bisexuală care trăiesc într-un mediu social discriminatoriu presupun un mai mare efort și mai multă înțelegere din partea ambilor parteneri, deoarece sunt supuse mai multor presiuni și inconveniențe (posibila dezaprobare a familiilor celor doi parteneri, dificultatea de a găsi un partener potrivit într-un mediu propice, adesea necesitatea de a păstra secretă relația, rețineri în a exprima afecțiune în public în mod spontan de teama represaliilor, etc.).

În ciuda acestor dificultăți, studiile¹³ relevă, oricum, că majoritatea persoanelor homosexuale își doresc relații stabile și de lungă durată.

• *„Bărbații gay sunt pedofili și seduc băieți”.*

Pedofiliile sunt o categorie sexuală distinctă, iar raporturile lor sexuale cu persoane sub 15 ani sunt considerate infracțiuni și pedepsite prin lege în România. Există pedofili și în rândul homosexualilor, și în rândul heterosexualilor. Studiile efectuate¹⁴ până acum relevă că majoritatea pedofililor practică raporturi de natură heterosexuală. A echivala homosexualitatea cu pedofilia, pe baza cazurilor existente, este la fel de absurd ca a echivala heterosexualitatea cu pedofilia.

• *„Copiii gaylor și lesbienele sunt tot homosexuali”.*

Conform studiilor de specialitate¹⁵, nu există o determinare genetică prin care copilul unui gay sau al unei lesbiene se naște neapărat gay, după cum nu există o determinare genetică prin care copilul unui cuplu heterosexual se naște neapărat heterosexual. De exemplu, marea majoritate a copiilor gay provin din familii heterosexuale.

• *„Din cauza că homosexualii se înmulțesc tot mai mult, rasa umană va dispărea”.*

Această temere se fondează mai degrabă pe vizibilitatea homosexualității decât pe dimensiunea ei în rândul populației. În ultimii cincizeci de ani persoanele homosexuale sau bisexuale au devenit mai vizibile în viața publică. Cercetările confirmă constanța unui segment LGBT în orice populație, estimările acestuia însă variază¹⁶. Chiar dacă acceptăm ipoteza conform căreia ponderea în populație a persoanelor de orientare exclusiv sau preponderent homosexuală crește în timp (deși disputată de cercetători), este improbabil ca aceasta să ducă la dispariția rasei umane. Populația mondială cunoaște o creștere ascendentă de aproape un secol¹⁷.

¹³ American Psychological Association. (2008). Answers to your questions: For a better understanding of sexual orientation and homosexuality. Washington, DC (<http://www.apa.org/topics/orientation.html>).

¹⁴ Una dintre primele cercetări cu privire la acest subiect a fost realizată în 1978. Un eșantion de 175 bărbați condamnați pentru abuz sexual împotriva minorilor în Statele Unite au fost chestionați cu privire la propria orientare sexuală și la sexul victimelor. Fetele au fost victime ale abuzurilor în număr de două ori mai mare decât băieții. Nu au existat exemple de minori victimizați de bărbați cu orientare homosexuală din eșantionul dat. Studiul a formulat prima oară posibilitatea ca bărbații heterosexuali să constituie un risc mai mare pentru minori decât bărbații adulți homosexuali. Adult sexual orientation and attraction to underage persons.” De Groth, A. Nicholas; Birnbaum, H Jean., “Archives of Sexual Behavior 7 no. 3 (1978): 175-181.

Concluziile acestui studiu sunt confirmate de cercetări mai recente. Vezi: Freund, K., Watson, R., & Rienzo, D. (1989). Heterosexuality, homosexuality, and erotic age preference. *The Journal of Sex Research*, 26 (1), 107-117 și Jenny, C., Roesler, T. A., & Poyer, K. L. (1994). Are children at risk for sexual abuse by homosexuals? *Pediatrics*, 94(1), 41-44.

¹⁵ American Psychological Association. (2008). Answers to your questions: For a better understanding of sexual orientation and homosexuality. Washington, DC (<http://www.apa.org/topics/orientation.html>).

¹⁶ Vezi nota 4.

¹⁷ În 1900 populația lumii era de aproximativ 1,9 miliarde, în 2005 de 6,5 miliarde, în 2050 va fi de aproximativ 9,1 miliarde, conform estimărilor Organizației Națiunilor Unite.

• „*Homosexualii răspândesc SIDA*”.

Conform datelor furnizate de UNAIDS, la nivel mondial infectarea cu HIV (virusul care duce la apariția SIDA) se produce, în proporție de 70%, prin raporturi sexuale între bărbați și femei, în proporție de 10% prin raporturi sexuale între bărbați, în proporție de 5% prin folosirea în comun a acelor de seringă și în proporție de 15% prin alte mijloace.

C e s e p o a t e f a c e ?

Ca individ

Nu refuza să afli sau să înțelegi mai mult!

Dacă cineva îți împărtășește faptul că e gay, te poți confrunta cu o serie de sentimente diferite: te poți simți onorat, important, curios, inconfortabil, dezaprobator sau anxios. Nu-ți ascunde sentimentele, întreabă tot ceea ce vrei să întrebi.

Acceptă-ți prietenii așa cum sunt!

Nu încerca să-l/ s-o schimbi și, dacă are întrebări legate de orientarea sexuală, nu hotărî tu pentru el/ea.

Nu renunța la prieteni pentru că au o altă orientare sexuală!

Chiar dacă te simți extrem de inconfortabil, ține cont că orientarea sexuală este doar una dintre caracteristicile unei ființe umane. Motivele pentru care te-ai împrietenit cu o persoană gay nu țin de orientarea sexuală a acesteia și rămân valabile indiferent de aceasta.

Evită să jignești persoanele gay!

Și dacă ai și dacă nu ai prieteni gay, renunță la glumele homofobe și la folosirea termenilor peiorativi când te referi la persoane LGBT. Majoritatea persoanelor gay sunt "invizibile". Oricând poți jigni sau răni, fără să știi, pe cineva la care ții.

Nu permite altora să jignească persoanele gay!

Reacționează când auzi afirmații sau glume homofobe. Chiar dacă nu vezi efectele imediate, dezaprobarea este mai eficace decât îți imaginezi. Când îți dezaprobi pe cineva, fă referire exactă la comportamentul care te-a deranjat, nu-l jigni pe celălalt catalogându-l în vreun fel. Poți eventual să ceri informații suplimentare despre sensul unei expresii homofobe; uneori, oamenii care le folosesc nu-și dau seama și nu au intenții jignitoare.

Documentează-te!

Nu lua de bun orice auzi, documentează-te!

Nu permite hărțuirea persoanelor gay!

Dacă vreunul dintre cunoscuții tăi este gay/ bănuț că e gay și este hărțuit de ceilalți din acest motiv, arată-ți sprijinul față de el/ ea.

Găsește-ți aliați!

Nu poți schimba lumea de unul singur, dar în jurul tău există oameni care gândesc la fel ca tine. Sprijină-i când au nevoie și cere-le, la rândul tău, ajutorul.

Semnaleză actele discriminatorii!

Anunță profesorii sau alți adulți în care ai încredere atunci când ești martor al unor situații discriminatorii, indiferent de criteriul discriminării. Uneori persoanei discriminate îi este jenă sau frică să apeleze la sprijinul adulților.

Capitolul 3

Discriminarea de gen

De Ruxandra Rădulescu

Introducere

Această secțiune prezintă aspecte legate de discriminarea de gen în societate, pornind de la construcția identității de gen (feminin sau masculin) în școală și în societate și punând problema recunoașterii drepturilor egale între femei și bărbați. Capitolul propune câteva concepte de bază – identitate de gen, etichete de gen, atitudini patriarhale – esențiale pentru înțelegerea relațiilor sociale în lumea contemporană. Propunem spre analiză o serie de stereotipuri de gen implicate în formarea percepției rolurilor sociale ale femeilor și bărbaților și sugerăm modalități de a evita capcana stereotipurilor.

Ce înseamnă identitate de gen?

Termenul de *gen* este folosit pentru a exprima diferența dintre o identitate bazată strict pe caracteristici *biologice și fiziologice* (*sex*) și o identitate (de gen feminin sau masculin) construită cultural, prin dimensiuni *culturale, sociale și psihologice*.

În anii 1950 scriitoarea franceză existențialistă Simone de Beauvoir a comentat astfel identitatea de femeie: "Nu ne naștem femei, ci devenim femei" (« On ne naît pas femme; on le devient »). Ideea că personalitatea umană se dezvoltă și în funcție de tipare mai mult sau mai puțin acceptate de societate nu era nepărat nouă. Interesant la de Bouvoir este însă accentul pus pe *conformarea* la aceste modele de conduită în societate. Conform standardelor fiecărei epoci, identitatea culturală o confirmă pe cea biologică. Iată, de pildă, câteva dintre cele mai comune așteptări sociale care definesc cultural ce înseamnă a fi femeie și ce înseamnă a fi bărbat: alegerea culorii roz pentru hainele fetițelor și a culorii albastre pentru cele ale băieților, încurajarea femeilor de a-și exprima sentimentele și emoțiile în public și, din contră, ridiculizarea aceluiasi tip de comportament (considerat a fi nedemn) în cazul bărbaților. Totuși, nu numai așteptările sociale, ci și alegerile individuale contribuie la conturarea identității individuale: fiecare persoană decide pentru sine în ce măsură acceptă sau respinge tiparele epocii.

O parte a etichetelor sociale ce susțin rolurile de gen restricționează exercitarea drepturilor omului¹⁸. De aceea, atunci când "înțelepciunea populară" sau etichetele de gen conform cărora femeile sunt inferioare bărbaților duc la refuzul promovării unei femei într-o organizație, vorbim de discriminare.

Etichetele de gen sunt bazate pe stereotipuri ale feminității și masculinității. Potrivit clișeelelor aflate în circulație culturală de secole:

a) femeile ar fi caracterizate de: obediență, dependență, pasivitate, drăgălașenie, lipsă de control asupra emoțiilor, caracter intuitiv, lipsa de rezistență la situații de criză, nepricepere în afaceri, talent în privința comunicării verbale, înclinație de a se sacrifica pentru binele altora, al societății și al familiei, interes pentru viața privată;

b) bărbații ar fi caracterizați de: demnitate, inteligență, independență, curaj, agresivitate, ambiție, încredere în sine, capacitate de efort fizic și intelectual, interes pentru afirmare în sfera publică¹⁹.

Ce sunt atitudinile patriarhale?

Atitudinile patriarhale perpetuează ideea inegalității dintre femei și bărbați, justificând acordarea unui rol mai important bărbaților în societate. Într-o societate *patriarhală*, puterea este concentrată în mâinile bărbaților, care se bucură de un statut privilegiat față de femei în ierarhia publică. Conform gândirii *patriarhale*, bărbații, ca ființe superioare, sunt cei care pot exercita legitim controlul asupra spațiului social. Însă nu numai spațiul social este definit în funcție de cerințele și dorințele bărbaților; potrivit valorilor *patriarhale*, și în spațiul privat ei au întâietate, fiind considerați "capul familiei". Un exemplu comun de gândire patriarhală este ideea ca femeile trebuie să stea "la cratiță".

¹⁸ Evoluția drepturilor omului este descrisă în literatura de specialitate prin trei "generații". Prima generație de drepturi a cuprins drepturile civile și politice, de ex., dreptul la viață, dreptul la asociere, dreptul la judecată dreaptă, libertatea de expresie, dreptul de participare la viața politică a societății și așa mai departe. [...] Valoarea centrală a primei generații de drepturi a fost libertatea. A doua generație de drepturi a inclus drepturile sociale, economice și culturale - de ex. dreptul la muncă, dreptul la sănătate și la educație, dreptul de a se asocia într-un sindicat. Valoarea fundamentală care a stat la baza celei de-a doua generații a fost egalitatea [...]. A treia generație de drepturi (solidaritatea) promovează o categorie nouă de drepturi, aflate încă în curs de recunoaștere: drepturile "colective" ale societății sau ale persoanelor. Acestea au apărut ca urmare a dezastrelor ecologice, a războaielor și sărăciei, fenomene care au atras atenția omenirii asupra dreptului la dezvoltare, la pace sau la un mediu sănătos, la asistență umanitară.

Sursa: Institutul pentru Științele Educației din România, http://www.civica-online.ro/concepte/drepturile_omului.html.

¹⁹ Aceste trăsături (și altele) se pot regăsi în capitolul "Violența culturală" din cartea *Inegalitatea de gen: violența invizibilă*, de Ina Curic și Lorena Vaetisi, Editura Eikon, 2005.

Stereotipuri de gen

a) în educație

Suntem obișnuiți să avem încredere în manuale. Totuși, studii efectuate încă din anii '90 arată că în manualele școlare din România pot fi întâlnite prejudecățile de gen. Textele literare înfățișează de cele mai multe ori femeile ca imagine a păcatului ori ca ființe dedicate în întregime vieții casnice. Manualele de istorie evocă războaie duse de marcante figuri masculine, minimalizând rolul femeilor în crearea istoriei.

Chiar și manualele de logică au formulări din care reiese că fetele pot înțelege logica unui argument numai dacă li se explică analogia cu procesul de pregătire a unei prăjituri! În fragmentul care urmează²⁰, de pildă, autorul propune o explicație generală și una special adresată fetelor:

Să ne imaginăm că am atârnat de o bară, cu ajutorul unui fir, o greutate. Când putem fi siguri că greutatea nu va cădea la pământ? Numai dacă (știm că) bara este suficient de solidă, iar firul e suficient de rezistent în raport cu greutatea atârnată. Greutatea ar putea să cadă fie prin ruperea barei, fie prin ruperea legăturii dintre ea și greutate. Gândiți-vă acum că greutatea corespunde concluziei, bara – ansamblului premiselor; iar firul – legăturii logice dintre premise și concluzie. Pentru fete, dacă preferă, propunem o altfel de analogie: o prăjitură, ingredientele folosite la prepararea ei și, respectiv, modul de preparare. Dacă iese proastă, de vină pot fi fie ingredientele, fie modul de preparare (fie amândouă).

Logica și argumentare, manual pentru clasa a IX, pagina 56, editura Sigma, 2001.

De ce este importantă prezența acestor stereotipuri în manualele școlare? Potrivit celor mai importante voci din psihologia școlară, de la Jean Piaget la L. Kolberg, etichetele culturale, inclusiv cele de gen, pe care manualele ni le transmit formează modul în care elevii percep societatea. De cele mai multe ori, textele sau imaginile din manuale propun modele de viață cu care ei se identifică. Modelele de viață au în mod evident o identitate de gen. Fetele, prin urmare, sunt în situația de a-și găsi modele printre personajele feminine angajate, de cele mai multe ori, în munci casnice sau în roluri de familie (mamă, bunică, soră). Prin contrast, băieții au șansa de a se putea identifica des cu personaje masculine active, având meserii interesante și bine văzute în sfera publică. Prin urmare, educația propusă de manualele școlare oferă de cele mai multe ori modele de comportament și atitudini care perpetuează stereotipiile de gen, astfel probând teza sociologului francez Pierre Bourdieu, care susține că școala contribuie la menținerea privilegierii valorilor lumii patriarhale .

²⁰ Preluat din cartea Dilema de gen a educației, autoare Doina-Olga Stefanescu, editura Polirom, 2003 (pagina 151).

Nu doar manualele, dar câteodată și profesorii încurajează transmiterea valorilor culturale care pun femeile într-o poziție defensivă și în dependență. O anchetă sociologică făcută în decembrie 1999-iunie 2000 de către Doina-Olga Ștefănescu arăta că profesorii chestionați sunt de părere că există anume meserii potrivite pentru fete, iar altele potrivite pentru băieți. Conform răspunsurilor, meseriile potrivite pentru fete ar fi: coafeză, cosmeticiană, asistentă medicală, asistentă socială, stewardesă, decoratoare, secretară, bibliotecară, traducătoare, fotomodel, funcționară, baby sitter, psiholog. Meseriile potrivite pentru băieți ar fi: broker, finanțist, informatician, politician, teolog, arhitect, mecanic, pilot, sportiv, cascador, ofițer, gardian. Meseriile pentru fete corelate cu cele pentru băieți ar arăta astfel: asistent manager (pentru fete) – manager (pentru băieți), operator PC (pentru fete) – informatician (pentru băieți), educatoare, învățătoare (pentru fete) – profesor (pentru băieți), pediatră (pentru fete) – chirurg (pentru băieți).

Aspirațiile pe piața forței de muncă ar urma să fie, prin urmare, mai limitate pentru fete, care sunt încurajate să aleagă mai curând slujbe modeste, în general prost plătite, și fără prestigiu social. De acesta din urmă se bucură de obicei meseriile indicate pentru băieți.

Știați că:

- În România femeile nu au avut dreptul de a vota până în anul 1939?
- În S.U.A. femeile au obținut dreptul de vot în 1919, iar în Noua Zeelandă (prima țară care a acordat acest drept) în 1893?

b) în limbaj

Stereotipurile de gen se observă și în clișeele lingvistice pe care le folosim cu sau fără intenție. O tradiție îndelungată îi face pe mulți să echivaleze termenul de "om" cu "barbat", astfel lăsând impresia că femeile sunt un gen adiacent, neesențial al ființei umane. În plus, nuanțele definițiilor termenilor de "bărbat" și "femeie" indică valorizarea bărbatului prin calități aparent innăscute.

Dicționarul explicativ al limbii române (ediția 1998) propune următoarele definiții:

bărbat – persoană de sex masculin; om în toată firea; soț; curajos, voinic, harnic, activ;

femeie – persoană adultă de sex feminin; muiere; persoană căsătorită; soție, nevastă.

Astfel, bărbatul este valorizat pozitiv, cu statut independent, în timp ce femeia este definită (prin trei termeni din cinci!) prin relația ei de dependență față de bărbat, căruia îi este soție²¹. Conotațiile negative se amplifică în dicționarul de sinonime, unde pentru "bărbat" există termenii "soț" și "om", iar pentru

²¹ Ina Curic și Lorena Vaetisi, volumul *Inegalitatea de gen: violența invizibilă*, Editura Eikon, Cluj Napoca, 2005, pagina 88.

“femeie” există o serie de termeni peiorativi, indicând mentalități adânc înrădăcinate: “muiere”, “fustă”, “femeie de serviciu (servitoare)”, “femeie de stradă (prostituată)”.

Mai mult, limba română conține termeni de genul masculin ce desemnează meserii și poziții sociale (de genul: ministru, sociolog, decan, rector etc.). Varianta la genul feminin a acestor termeni le pare multora fie forțată (de genul “socioloaga” sau “decana”) fie diminutivizată ca și cum ar fi mai afectată sau mai puțin serioasă decât forma de masculin (“doctoriță”, “poetesă”). Presiunea limbajului, care este purtător de mentalități și atitudini, determină o anumită înțelegere a rolurilor publice ale femeilor și bărbaților, roluri cu care unii par să se potrivească mai firesc decât alții. Asocierile dintre meserii și identitatea de gen face, prin urmare, ca norma să fie cea masculină, mai de parte, piața forței de muncă tinde să recepteze drept excentrice cererile femeilor de a fi apreciate din punct de vedere profesional la același nivel cu bărbații.

Ce înseamnă discriminare directă și indirectă?

Discriminarea directă apare atunci când o persoană este tratată inechitabil în mod intenționat și direct pe criterii de gen/sex, etnie, religie, dizabilitate, vârstă, clasă. Discriminarea directă pe piața forței de muncă se întâmplă atunci când unor persoane li se refuză angajarea nu pentru că nu sunt pregătite, ci pe baza criteriilor menționate mai sus (de exemplu, dacă pentru postul de director al firmei X pot aplica *barbați* între 20-50 de ani, discriminarea se face pe criteriu de gen/sex și vârstă).

În țara noastră, legea 202/2002 privind egalitatea de șanse între femei și bărbați este cea care sancționează discriminarea pe criteriul de sex/gen.

Art. 1.

(1) Prezenta lege reglementează măsurile pentru promovarea *egalității de șanse între femei și bărbați*, în vederea eliminării discriminării directe și indirecte după criteriul de sex, în toate sferele vieții publice din România.

(2) În sensul prezentei legi, prin *egalitate de șanse între femei și bărbați* se înțelege luarea în considerare a capacităților, nevoilor și aspirațiilor diferite ale persoanelor de sex masculin și, respectiv, feminin și *tratamentul egal al acestora*.

Art. 2.

Măsurile pentru promovarea egalității de șanse între femei și bărbați și pentru eliminarea *discriminării directe și indirecte* după criteriul de sex se aplică în domeniul muncii, educației, sănătății, culturii și informării, participării la decizie, precum și în alte domenii, reglementate prin legi specifice.

Art. 4.

Termenii și expresiile de mai jos, în sensul prezentei legi, au următoarele definiții:

- a) prin *discriminare directă* se înțelege diferența de tratament a unei persoane în defavoarea acesteia, datorită apartenenței sale la un anumit sex sau datorită gravidității, nașterii, maternității ori acordării concediului paternal;
- b) prin *discriminare indirectă* se înțelege aplicarea de prevederi, criterii sau practici, în aparență neutre, care, prin efectele pe care le generează, afectează persoanele de un anumit sex, exceptând situația în care aplicarea acestor prevederi, criterii sau practici poate fi justificată prin factori obiectivi, fără legătură cu sexul;
- c) prin *hărțuire sexuală* se înțelege orice formă de comportament în legătura cu sexul, despre care cel care se face vinovat știe că afectează demnitatea persoanelor, dacă acest comportament este refuzat și reprezintă motivația pentru o decizie care afectează acele persoane;

Legea 202/2002 se refera la discriminarea directă, dar și indirectă, după cum urmează:

Pentru ca discriminarea directă este mai ușor de recunoscut și de sancționat, *discriminarea indirectă* este cea care se întâlnește cel mai des în societate. Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării precizează, de asemenea, că "discriminarea indirectă este orice comportament activ sau pasiv care, prin efectele pe care le generează, favorizează sau defavorizează nejustificat, supune unui tratament injust sau degradant o persoană, un grup de persoane sau o comunitate față de altele care se află în situații egale".

Organisme guvernamentale și neguvernamentale care se ocupă de problematica discriminării de gen (selecție):

- C.N.C.D. – Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării
- A.N.E.S. – Agenția Națională pentru Egalitatea de Șanse (parte din Ministerul Muncii, Familiei și Egalității de Șanse)
- C.P.E. – Centrul Parteneriat pentru Egalitate
- AnA – Societatea de analize feministe AnA
- Asociația Femeilor Împotriva Violenței – Artemis, Cluj
- Asociația Femeilor Rome din România

Conform asociației Centrul Parteneriat pentru Egalitate (www.cpe.ro), *echitatea de gen* înseamnă corectitudine în oferirea unui acces egal femeilor și bărbaților la resurse socio-economice, la educație, la cultură.

- Curtea Europeană de Justiție a decis că discriminarea apare prin:
 - (i) aplicarea de reguli diferite la situații similare sau
 - (ii) aplicarea acelorași reguli la situații diferite.

Salarizarea și accesul pe piața forței de muncă

A avea un loc de muncă și a fi retribuit corespunzător echivalează cu posibilitatea de a-ți câștiga un trai independent. Fără a avea un trai independent, femeile se tem să nu rămână în stradă. Din acest motiv, ele pot ajunge în situația de a accepta abuzuri fizice și psihice care le subminează demnitatea.

Discriminarea de gen pe piața forței de muncă este vizibilă atunci când femeilor li se restrânge dreptul de a fi angajate din motive ce țin nu de capacitatea lor de muncă sau de nivelul de pregătire, ci de presupuneri și prejudecăți cu privire la statutul femeii în societate. Exemple de asemenea prejudecăți: femeile nu pot avea funcții de conducere, ele sunt potrivite pentru posturi de secretare; femeile trebuie să fie mai întâi mame și să se dedice familiei, astfel încât nu au timp să muncească corespunzător și la serviciu; femeile trebuie să meargă înapoi la cratiță pentru ca bărbatul aduce pâinea în casă...

Salarii medii brute în luna octombrie 2003²² pentru salariații care au lucrat cel puțin 23 de zile lucrătoare:

Știați că:

- În 2000 în România erau de 3.5 ori mai puține femei patron decât bărbați?
- În funcții de conducere în domeniul economic se află doar 26,4% femei?

Inegalitatea de gen: Violența invizibilă, Ina Curic și Lorena Vaetisi, Editura Eikon, 2005.

Studiile statistice la nivel mondial făcute în ultimii 40 de ani au relevat diferențe salariale între femei și bărbați. De exemplu, un raport guvernamental publicat în Statele Unite în 2002²³ indică o creștere moderată a veniturilor realizate de femei între 1979 și 2002. În 1979 un bărbat câștiga cu 37% mai mult decât o femeie, iar în 2002, cu 22%. Au crescut în schimb diferențele salariale între femei și bărbați cu studii superioare, angajați în poziții de vârf și bine plătite. Diferențe asemănătoare sunt recunoscute și în raportul Comisiei Europene din 2006 privind salariile din 30 de state europene²⁴.

Explicațiile vizează de multe ori *segregarea pe orizontală* a forței de muncă, adică diferențierea în ocuparea forței de muncă pe ramuri economice. Ponderea femeilor este mai mare în sectoarele bugetare mai slab salarizate (învățământ, sănătate) și mai mică în sectoarele care oferă câștiguri salariale

²² Date preluate din *Cartea Neagră a inegalității de șanse între femei și bărbați în România*, autoare: Ioana Borza, Laura Grunberg, Theodora-Eliza Vacarescu (AnA, 2006).

²³ *Highlights of Women's Earnings in 2002*, US Department of Labor, Bureau of Labor Statistics, September 2003, Report 972.

²⁴ *The Gender pay gap – Origins and policy responses: A Comparative review of 30 European countries*, 2006.

substanțiale (telecomunicații, industria extractivă etc.). Foarte importantă este și *segregarea pe verticală*, adică distribuția femeilor și bărbaților în funcții superioare. Analizând statisticile publicate de Comisia Națională pentru Statistică și Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare²⁵, Liana Popescu observă că în posturile de conducere din administrația publică se află de patru ori mai puține femei decât bărbați; în învățământul superior, în sistemul de sănătate, precum și în cel bancar situația este asemănătoare, cu o medie de 73% bărbați și 27% femei funcționari superiori²⁶.

Știați că:

- 73% din cei care au răspuns sondajului de opinie *Barometrul de Gen* (mai 2000) **nu** ar vota o femeie pentru funcția de președinte al țării?
- 50% din cei care au răspuns sondajului de opinie *Barometrul de Gen* (mai 2000) spun că nu există egalitate reală în drepturi între bărbați și femei în România ?

Barometrul de gen a fost realizat de Gallup Organization Romania la cererea Fundației pentru o Societate Deschisă în perioada iulie-august 2000.

²⁵ *Femeile și bărbații în România*, sub egida Comisiei Naționale pentru Statistică și Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare, 2000.

²⁶ Liana Popescu, *Politica Sexelor*, editura Maiko, București, 2004, pagina 129.

Știați că:

La nivel mondial:

- Aproape o treime dintre femei sau fete au fost violate, bătute, forțate să întrețină relații sexuale sau supuse unor alte abuzuri; una din patru femei din lume a fost abuzată în timpul sarcinii?
- 9 din 10 violuri nu sunt raportate, din cauza stigmei sociale aruncate asupra victimei?
- În actele de violență împotriva femeilor, peste 90% dintre agresori sunt bărbați, 82% din aceștia fiind cunoscuți ai victimelor?
- Violența domestică este cauza a peste 20% din totalul bolilor de care suferă femeile și fetele între 15 și 44 de ani în mai multe țări ale lumii?
- În fiecare an, aproape 2 milioane de fete cu vârste între 5 și 15 ani sunt vândute sau forțate să se prostitueze?

(statistici din studiul *Inegalitatea de gen*, de Ina Curic și Lorena Vaetisi)

În România:

- În jur de 800.000 – 1.000.000 de femei au fost victime ale violenței domestice în anul 2003?
- Potrivit statisticilor, o dată la 2 zile o femeie este omorâtă în bătaie ?
- Doar o victimă din șase depune reclamație la poliție?
- Până în 2002, legislația românească nu incrimina explicit nici violul conjugal și nici violența domestică?

(conform Raportului Statistic al Inspectoratului General de Poliție pe anul 2003, citat în *Cartea neagră a egalității de șanse între femei și bărbați în România*, 2006, de Ioana Borza, Laura Grunberg și Theodora-Eliza Vacarescu)

Violența fizică

Unele stereotipuri de gen, transformate în înțelepciune populară, explică violența împotriva femeilor. Violența este justificată printr-o logică patriarhală potrivit căreia femeile trebuie strunite de către bărbați pentru că ar fi păcătoase de la natură. În acest fel, scena biblică a păcatului originar (în care Adam este îndemnat în păcat de către Eva) este folosită drept scuză pentru abuzurile domestice.

Violența împotriva femeilor este o realitate la nivel mondial. Există mai multe tipuri de violență împotriva femeilor, printre care violență fizică, violență psihologică (prin amenințări și abuzuri emoționale), dar și violență economică. Violența domestică are loc în cadrul unui cuplu, atunci când un partener încearcă să-și impună controlul asupra celuilalt.

Tocmai pentru că atitudinile patriarhale predomină încă în România, 78% din populația cu drept de vot crede în următoarele afirmații: "bătaia e ruptă din rai", "femeia e proprietatea bărbatului", "femeia trebuie bătută din când în când, că dacă nu știi tu, știe ea de ce", "violența domestică este întâlnită doar în familiile sărace". Gesturile violente (exemplificate în statisticile de mai sus) sunt motivate de asemenea tipare de gândire.

Sugestii pentru abordarea problematicii de gen

Fiți atenți la stereotipurile care favorizează discriminarea de gen!

Verificați-le cu situațiile concrete din experiența proprie!

Nu toate femeile sunt la fel. Similar, nu au toate aceleași probleme de reprezentare publică. Unele femei rome, de exemplu, pot suferi de o dublă discriminare, pe criteriu de gen și de origine etnică. Femeile sărace pot avea mai multe probleme comune cu bărbații săraci decât cu femeile cu venituri mari. Femeile divorțate sau cu copii pot întâlni alte forme de discriminare pe piața forței de muncă decât femeile necăsătorite. Femeile din spațiul rural sunt de obicei prinse într-o societate mai patriarhală decât cele de la oraș. Diferențele pot ține și de clasa socială, etnie, religie, orientare sexuală, prezența unei dizabilități. Prin urmare, problemele pot fi și specifice, nu numai generale.

Identificați din experiența proprie modelele de familie pe care le cunoașteți!

Comparați modelele de familie patriarhală și partenerială!

Un mod de a promova egalitatea de drepturi și șanse în spațiul public constă și în a promova schimbarea mentalităților față de responsabilitățile în cuplu. Într-o societate patriarhală, femeile au așa-numita "zi dublă de muncă": orele de serviciu și orele de muncă de acasă (când se ocupă de treburile domestice) în vreme ce bărbații par să aibă obligații mult mai mici față de munca în familie. Conform *Barometrului de Gen (2000)*, peste 80% din treburile casnice sunt făcute de femei în România, iar 78% din respondenți cred că "femeia trebuie să-și urmeze bărbatul". *Familia partenerială* presupune împărțirea responsabilităților, astfel încât și femeile, și bărbații să muncească în mod egal, nu doar simbolic, pentru bunăstarea familiei.

Informați autoritățile despre cazuri de discriminare de gen!

Anunțați actele de violență împotriva femeilor!

Dacă discriminarea de gen nu este raportată, nici nu poate să fie eliminată. Prin acțiuni de protest, prin sesizări legale, prin discuții la nivel public se poate ajunge la conștientizarea problemelor create de discriminare.

Citate relevante

„Emancipați-vă de scalvia mentală, nimeni în afară de noi înșine nu poate să ne elibereze mintea.” (**Bob Marley**)

„Așa cum tu ai dorința naturală instinctivă să fii fericit și să nu suferi, așa au toate ființele umane; așa cum tu ai dreptul să îți îndeplinești această aspirație innăscută, așa au toate ființele umane; așa că ce motive ai să discriminezi?” (**Dalai Lama**)

„În Germania au venit mai întâi să îi aresteze pe comuniști, iar eu nu am protestat pentru că nu eram comunist. Apoi au venit să îi aresteze pe evrei, iar eu nu am protestat pentru că nu eram evreu. Apoi au venit să îi aresteze pe catolici, iar eu nu am protestat pentru că eram protestant. Apoi au venit să mă aresteze pe mine – și atunci nu mai rămăsese nimeni care să protesteze.” (**Martin Niemoller**, pastor german)

„Prejudecățile sunt ceea ce proștii folosesc în loc de rațiune.” (**Voltaire**)

„Când ne uităm la omul modern trebuie să recunoaștem că el suferă de o sărăcie a spiritului care contrastează puternic cu abundența tehnologică. Am învățat să zburăm ca păsările, am învățat să înotăm ca peștii, și nu am învățat încă să ne purtăm unii cu alții ca frații și surorile.” (**Dr. Martin Luther King**)

Legislație:**1. Națională²⁷:****Ordonanța 137 din 31 august 2000 – privește sancționarea tuturor formelor de discriminare****ART. 2**

(1) Potrivit prezentei ordonanțe, prin discriminare se înțelege orice deosebire, excludere, restricție sau preferință, pe bază de rasă, naționalitate, etnie, limba, religie, categorie socială, convingeri, sex, orientare sexuală, vârstă, handicap, boală cronică necontagioasă, infectare HIV, apartenența la o categorie defavorizată, precum și orice alt criteriu care are ca scop sau efect restrângerea, înlăturarea recunoașterii, folosinței sau exercitării, în condiții de egalitate, a drepturilor omului și a libertăților fundamentale sau a drepturilor recunoscute de lege, în domeniul politic, economic, social și cultural sau în orice alte domenii ale vieții publice.

(2) Dispoziția de a discrimina persoanele pe oricare dintre temeiurile prevăzute la alin. (1) este considerată discriminare în înțelesul prezentei ordonanțe.

(3) Sunt discriminatorii, potrivit prezentei ordonanțe, prevederile, criteriile sau practicile aparent neutre care dezavantajează anumite persoane, pe baza criteriilor prevăzute la alin. (1), față de alte persoane, în afară cazului în care aceste prevederi, criterii sau practici sunt justificate obiectiv de un scop legitim, iar metodele de atingere a aceluia scop sunt adecvate și necesare.

(4) Orice comportament activ ori pasiv care, prin efectele pe care le generează, favorizează sau defavorizează nejustificat ori supune unui tratament injust sau degradant o persoană, un grup de persoane sau o comunitate față de alte persoane, grupuri de persoane sau comunități atrage răspunderea contravențională conform prezentei ordonanțe, dacă nu intra sub incidența legii penale.

(5) Constituie hărțuire și se sancționează contravențional orice comportament pe criteriu de rasă, naționalitate, etnie, limba, religie, categorie socială, convingeri, gen, orientare sexuală, apartenența la o categorie defavorizată, vârstă, handicap, statut de refugiat ori azilant sau orice alt criteriu care duce la crearea unui cadru intimidant, ostil, degradant ori ofensiv.

(6) Orice deosebire, excludere, restricție sau preferința bazată pe două sau mai multe criterii prevăzute la alin. (1) constituie circumstanță agravantă la stabilirea răspunderii contravenționale dacă una sau mai multe dintre componentele acesteia nu intră sub incidența legii penale.

(7) Constituie victimizare și se sancționează contravențional conform prezentei ordonanțe orice tratament advers, venit ca reacție la o plângere sau acțiune în justiție cu privire la încălcarea principiului tratamentului egal și al nediscriminării.

(8) Prevederile prezentei ordonanțe nu pot fi interpretate în sensul restrângerii dreptului la libera exprimare, a dreptului la opinie și a dreptului la informație.

(9) Măsurile luate de autoritățile publice sau de persoanele juridice de drept privat în favoarea unei persoane, unui grup de persoane sau a unei comunități, vizând asigurarea dezvoltării lor firești și realizarea efectivă a egalității de șanse a acestora în raport cu celelalte persoane, grupuri de persoane sau comunități, precum și măsurile pozitive ce vizează protecția grupurilor defavorizate nu constituie discriminare în sensul prezentei ordonanțe.

(10) În înțelesul prezentei ordonanțe, eliminarea tuturor formelor de discriminare se realizează prin:

- a) prevenirea oricăror fapte de discriminare, prin instituirea unor măsuri speciale, inclusiv a unor acțiuni afirmative, în vederea protecției persoanelor defavorizate care nu se bucura de egalitatea șanselor;
- b) mediere prin soluționarea pe cale amiabilă a conflictelor apărute în urma săvârșirii unor

²⁷ Sursă www.cdep.ro

acte/fapte de discriminare;

c) sancționarea comportamentului discriminatoriu prevăzut în dispozițiile alin. (1)-(7).

11) Comportamentul discriminatoriu prevăzut la alin. (1)-(7) atrage răspunderea civilă, contravențională sau penală, după caz, în condițiile legii.

ART. 3

Dispozițiile prezentei ordonanțe se aplică tuturor persoanelor fizice sau juridice, publice sau private, precum și instituțiilor publice cu atribuții în ceea ce privește:

- a) condițiile de încadrare în munca, criteriile și condițiile de recrutare, selectare și promovare, accesul la toate formele și nivelurile de orientare, formare și perfecționare profesională;
- b) protecția și securitatea socială;
- c) serviciile publice sau alte servicii, accesul la bunuri și facilități;
- d) sistemul educațional;
- e) asigurarea libertății de circulație;
- f) asigurarea liniștii și ordinii publice;
- g) alte domenii ale vieții sociale.

ART. 4

În înțelesul prezentei ordonanțe, categorie defavorizată este acea categorie de persoane care fie se află pe o poziție de inegalitate în raport cu majoritatea cetățenilor datorită diferențelor identitare față de majoritate, fie se confruntă cu un comportament de respingere și marginalizare."

Legea 324 din 14 iulie 2006 – privește discriminarea de orice natură

"Art. 2. –(1) Potrivit prezentei ordonante, prin discriminare se intelege orice deosebire, excludere, restrictie sau preferinta, pe baza de rasa, nationalitate, etnie, limba, religie, categorie sociala, convingeri, sex, orientare sexuala, varsta, handicap, boala cronica necontagioasa, infectare HIV, apartenenta la o categorie defavorizata, precum si orice alt criteriu care are ca scop sau efect restrangerea, inlaturarea recunoasterii, folosintei sau exercitarii, in conditii de egalitate, a drepturilor omului si a libertatilor fundamentale sau a drepturilor recunoscute de lege, in domeniul politic, economic, social si cultural sau in orice alte domenii ale vietii publice."

2. La articolul 2, dupa alineatul (8) se introduce un nou alineat, alineatul (9), cu urmatorul cuprins:

"(9) Comportamentul discriminatoriu prevazut la alin. (1)-(5) atrage raspunderea civila, contravenționala sau penala, dupa caz, in conditiile legii."

Legea 340 din 17 iulie 2006- privește egalitatea de șanse între femei și bărbați

"ART. I

Legea nr. 202/2002 privind egalitatea de șanse între femei și bărbați, republicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 135 din 14 februarie 2005, se modifică și se completează după cum urmează:

1. Articolul 1 va avea următorul cuprins:

"Art. 1. - (1) Prezenta lege reglementează măsurile pentru promovarea egalității de șanse și de tratament între femei și bărbați, în vederea eliminării tuturor formelor de discriminare bazate pe criteriul de sex, în toate sferele vieții publice din România.

(2) În sensul prezentei legi, prin egalitate de șanse și de tratament între femei și bărbați se înțelege luarea în considerare a capacităților, nevoilor și aspirațiilor diferite ale persoanelor de sex masculin și, respectiv, feminin și tratamentul egal al acestora."

2. Articolul 2 va avea următorul cuprins:

"Art. 2. - Măsurile pentru promovarea egalității de șanse și de tratament între femei și bărbați și pentru eliminarea tuturor formelor de discriminare bazate pe criteriul de sex se aplică în domeniul muncii, educației, sănătății, culturii și informării, politicii, participării la decizie, furnizării și accesului la bunuri și servicii, precum și în alte domenii reglementate prin legi speciale."

3. La articolul 4, literele a)-e) vor avea următorul cuprins:

"a) prin discriminare directă se înțelege situația în care o persoană este tratată mai puțin favorabil, pe criterii de sex, decât este, a fost sau ar fi tratată altă persoană într-o situație comparabilă;

b) prin discriminare indirectă se înțelege situația în care o dispoziție, un criteriu sau o practică, aparent neutră, ar dezavantaja în special persoanele de un anumit sex în raport cu persoanele de alt sex, cu excepția cazului în care această dispoziție, acest criteriu sau această practică este justificată obiectiv de un scop legitim, iar mijloacele de atingere ale acestui scop sunt corespunzătoare și necesare;

c) prin hărțuire se înțelege situația în care se manifestă un comportament nedorit, legat de sexul persoanei, având ca obiect sau ca efect lezarea demnității persoanei în cauză și crearea unui mediu de intimidare, ostil, degradant, umilitor sau jignitor;

d) prin hărțuire sexuală se înțelege situația în care se manifestă un comportament nedorit cu conotație sexuală, exprimat fizic, verbal sau nonverbal, având ca obiect sau ca efect lezarea demnității unei persoane și, în special, crearea unui mediu de intimidare, ostil, degradant, umilitor sau jignitor;

e) prin acțiuni pozitive se înțelege acele acțiuni speciale care sunt întreprinse temporar pentru a accelera realizarea în fapt a egalității de șanse între femei și bărbați și care nu sunt considerate acțiuni de discriminare;"

4. La articolul 4, după litera f) se introduc două noi litere, literele g) și h), cu următorul cuprins:

"g) prin discriminare bazată pe criteriul de sex se înțelege discriminarea directă și discriminarea indirectă, hărțuirea și hărțuirea sexuală a unei persoane de către o altă persoană la locul de muncă sau în alt loc în care aceasta își desfășoară activitatea;

h) prin discriminare multiplă se înțelege orice faptă de discriminare bazată pe două sau mai multe criterii de discriminare."

5. La articolul 6, alineatul (1) va avea următorul cuprins:

"Art. 6. - (1) Constituie discriminare dispoziția de a discrimina o persoană pe baza criteriului de sex."

6. La articolul 6, după alineatul (1) se introduc trei noi alineate, alineatele (1¹)-(1³), cu următorul cuprins:

"(1¹) Orice ordin de discriminare împotriva unor persoane pe criterii de sex este considerat discriminatoriu.

(1²) Este interzisă orice formă de discriminare bazată pe criteriul de sex."

2. Internațională:

Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, Roma – 4 noiembrie 1950

"Art. 14.

Exercitarea drepturilor și libertăților recunoscute de prezenta convenție trebuie să fie asigurată fără nici o deosebire bazată, în special, pe sex, rasă, culoare, limbă, religie, opinii politice sau orice alte opinii, origine națională sau socială, apartenență la o minoritate națională, avere, naștere sau orice altă situație."

Convenția cadru pentru protecția minorităților naționale

"TITLUL I

ART. 1

Protecția minorităților naționale și a drepturilor și libertăților persoanelor aparținând acestora face parte integrantă din protecția internațională a drepturilor omului și, ca atare, constituie domeniul de cooperare internațională.

ART. 2

Dispozițiile prezentei convenții-cadru vor fi aplicate cu bună-credință, într-un spirit de înțelegere, toleranță și cu respectarea principiilor buneii vecinătăți, relațiilor prietenești și cooperării între state.

ART. 3

1. Orice persoană aparținând unei minorități naționale are dreptul să aleagă liber dacă să fie tratată sau nu ca atare și nici un dezavantaj nu poate rezulta dintr-o asemenea alegere ori din exercițiul drepturilor legate de aceasta.
2. Persoanele aparținând minorităților naționale pot exercita drepturile și libertățile ce decurg din principiile enunțate în prezenta convenție-cadru, individual sau în comun cu alții.

TITLUL II

ART. 4

1. Părțile se angajează să garanteze fiecărei persoane aparținând unei minorități naționale dreptul la egalitate în fața legii și la egala protecție a legii. În această privință, orice discriminare bazată pe apartenența la o minoritate națională este interzisă.
2. Părțile se angajează să adopte, dacă este cazul, măsuri adecvate pentru a promova, în toate domeniile vieții economice, sociale, politice și culturale, egalitatea deplină și efectivă între persoanele aparținând unei minorități naționale și cele aparținând majorității. Ele vor ține seama în mod corespunzător, în această privință, de condițiile specifice în care se află persoanele aparținând minorităților naționale.
3. Măsurile adoptate în conformitate cu paragraful 2 nu vor fi considerate acte de discriminare.

ART. 5

1. Părțile se angajează să promoveze condițiile de natură să permită persoanelor aparținând minorităților naționale să-și mențină și să-și dezvolte cultura, precum și să-și păstreze elementele esențiale ale identității lor, respectiv religia, limba, tradițiile și patrimoniul lor cultural.
2. Fără a se aduce atingere măsurilor luate în cadrul politicii lor generale de integrare, părțile se vor abține de la orice politică ori practică având drept scop asimilarea persoanelor aparținând minorităților naționale împotriva voinței acestora și vor proteja aceste persoane împotriva oricărei acțiuni vizând o astfel de asimilare.

ART. 6

1. Părțile vor încuraja spiritul de toleranță și dialogul intercultural și vor lua măsuri efective pentru promovarea respectului reciproc, înțelegerii și cooperării dintre toate persoanele care trăiesc pe teritoriul lor, indiferent de identitatea etnică, culturală, lingvistică ori religioasă a acestora, îndeosebi în domeniile educației, culturii și al mijloacelor de informare.
2. Părțile se angajează să ia măsuri corespunzătoare pentru a proteja persoanele care ar putea fi victime ale amenințărilor sau actelor de discriminare, ostilitate sau violență, datorită identității lor etnice, culturale, lingvistice sau religioase.

ART. 7

Părțile vor asigura respectarea drepturilor fiecărei persoane aparținând unei minorități naționale la libertatea de întrunire pașnică și la libertatea de asociere, la libertatea de expresie și la libertatea de gândire, conștiință și religie.

ART. 8

Părțile se angajează să recunoască fiecărei persoane aparținând unei minorități naționale dreptul de a-și manifesta religia sau credința sa și dreptul de a înființa instituții, organizații și asociații religioase.

ART. 9

1. Părțile se angajează să recunoască faptul că dreptul la libertatea de expresie a fiecărei persoane aparținând unei minorități naționale include libertatea de opinie și libertatea de a primi și a comunica informații sau idei în limba minoritară, fără ingerințe ale autorităților publice și independent de frontiere. Părțile vor veghea ca, în cadrul sistemelor lor lingvistice, persoanele aparținând unei minorități naționale să nu fie discriminate în accesul la mijloacele de informare.
2. Paragraful 1 nu împiedică părțile să utilizeze un regim de autorizare, nediscriminatoriu și fondat pe criterii obiective, pentru societățile de radio sonor, televiziune și cinema.
3. Părțile nu vor crea obstacole în calea înființării și utilizării mijloacelor de informare scrisă de către persoanele aparținând minorităților naționale. În cadrul legal organizat pentru radioul sonor și televiziune, ele vor veghea că, în măsura posibilului și ținând seama de prevederile paragrafului 1, persoanelor aparținând minorităților naționale să le fie acordată posibilitatea de a-și crea și utiliza propriile mijloace de informare.

4. În cadrul sistemului legislației lor, părțile vor adopta măsuri adecvate pentru facilitarea accesului persoanelor aparținând minorităților naționale la mijloacele de informare, pentru promovarea toleranței și pentru a permite pluralismul cultural.

ART. 10

1. Părțile se angajează să recunoască oricărei persoane aparținând unei minorități naționale dreptul de a folosi liber și fără ingerința limba sa minoritară, în privat și în public, oral și în scris.

2. În ariile locuite tradițional sau în număr substanțial de persoane aparținând minoritățile naționale, dacă aceste persoane solicită acest lucru și acolo unde această cerere corespunde unei nevoi reale, părțile se vor strădui să asigure, în măsura posibilului, condiții care să permită folosirea limbii minoritare în raporturile dintre aceste persoane și autoritățile administrative.

3. Părțile se angajează să garanteze dreptul oricărei persoane aparținând unei minorități naționale de a fi informată cu promptitudine, într-o limbă pe care o înțelege, cu privire la motivele arestării sale, la natura și la cauza acuzației aduse împotriva sa, și să se apere în această limbă, dacă este necesar cu asistența gratuită a unui interpret.”